

2018-01

jaargang 49
nummer 01
februari 2018

De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Atheïsme op YouTube
Als je Hitler zou kunnen doden
Aandacht voor Rudy Kousbroek

Religies en pseudoreligies
Boekbesprekingen
Wat ze zoal geloven in Amerika

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel

Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam

Wanneer: elke derde woensdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer

Wanneer: elke tweede donderdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag

Wanneer: elke tweede maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Utrecht – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede

Locatie: Bar Walden, Domplein 16, 3512JD Utrecht

Wanneer: elke derde maandag van de maand

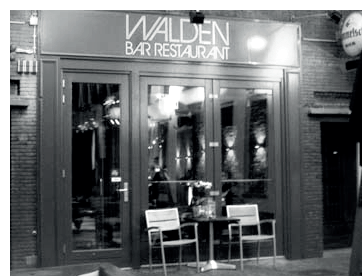
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Aanmelding: niet nodig

Contact: fransvandongen9@gmail.com

(Frans van Dongen zoekt via deze Utrechtse borrels ondersteuning voor zijn kandidatuur als ASP-lid voor de Utrechtse gemeenteraadsverkiezing.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

COVER

Voorzijde: Herman Philipse spreekt tijdens de Vrijdenkersborrel in Amsterdam op 20 dec. 2017 (foto René van Elst)

Achterzijde: Promotie van Rudy Schreijnders in de Pieterskerk te Utrecht op 20 dec. 2017 (foto René van Elst); Mark Huisjes en Geert Hoogeveen tijdens de Vrijdenkersborrel in Amsterdam op 17 jan. 2017 (foto René van Elst); Floris van den Berg (rechtsonder) met de andere deelnemers en de filmcrew van “Rot op met je religie”, foto beschikbaar gesteld door Floris van den Berg).

De Vrijdenker

jaargang 49 • nummer 01 • februari 2018

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker - Informatie De Vrije Gedachte	Redactie - Bestuur	2
* Philipp Blom - <i>Wat op het spel staat</i> (boekbespreking)	Enno Nuy	3
* Democratie in last (2)	Frans Couwenbergh	5
* Debatteren over religie	Floris van den Berg	8
* Borrelen in Amsterdam met Herman Philipse en Mark Huisjes	René van Elst	12
* Atheïstische YouTubers	Maarten Gorter	14
* Ambities van een vrijdenker	Paul Hopster	15
* Zo had ik Hitler moeten willen doden	Anton van Hooff	16
* Zelf en wereld volgens Montaigne (6)	Sicco Polders	18
* <i>Op de valreep</i> door Tom van Ewijk (boekbespreking)	Enno Nuy	20
* Bij nader inzien geen occamist...	René van Elst	21
* Wat geloven Amerikanen zoal?	Maarten Gorter	22
* Rudy promoveert op Rudy	René van Elst	23
* Verzetsgroep 'Die weiße Rose', een inspiratiebron	Thomas Spickmann	24
* De Frijtinker in de oude Friese stad IJlst	Dik Kruithof	26
* Religies en pseudoreligies, menselijke verzinselen	Adrian C. Voeten	27
* Werelds Nieuws: Humanisme ver te zoeken in de Openbare Bibliotheek Deventer (brief)	Dirk Metselaar	28
* Een smerige kleine atheïst	Joseph H. McKenna	30
* Uit de oude doos: God is het kwaad (2)	Anton L. Constandse	31
* Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	32

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid en jonger bent dan 25 jaar, krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd- en eindredactie, opmaak
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— „
- Abonnement € 36,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— „
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde – voorzitter

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Philipp Blom – *Wat op het spel staat*

De Bezige Bij, 218 pagina's

Enno Nuy

De Duitse historicus Philipp Blom (Hamburg 1970; we kennen hem onder andere van *Alleen de wolven* en *De duizelingwekkende jaren*) schreef een pamflet onder de titel *Wat op het spel staat* en beantwoordt die vraag aan het einde van zijn boek met slechts één woord: alles. In dit pamflet treffen we geen historisch onderzoek aan maar analyseert Blom de staat waarin de wereld van dit moment verkeert. Geen bronnenonderzoek of notenapparaat maar dat betekent niet dat de historicus er maar op los fantaseert. Laat degene die hem wil weerspreken maar opstaan. Dit pamflet zou verplichte kost voor politici moeten zijn, laat ze het allen lezen en er dan op prime time een live uitgezonden plenaire vergadering van het parlement aan besteden. Dat zou meer winst opleveren dan welke beleidsmaatregel ook.

Het zijn vooral de Westerse samenlevingen die geen toekomst meer ervaren. Veel mensen willen terug naar een beter verleden, willen muren bouwen, zich weer veilig voelen. Onze drang tot musealiseren sluit daarbij aan. Wereldwijd bestaan er ongeveer 55 duizend musea en twee derde daarvan bevindt zich in Europa en de Verenigde Staten. Tegelijkertijd zijn we getuige van een technologische ontwikkeling die even spectaculair als razendsnel is. We hebben zelflerende computers ontwikkeld

die zonder erom gevraagd te zijn klokslingers gingen analyseren en zelfstandig de wetten van Newton formuleerden! Hoe het ook zij, het zal niet lang meer duren voor de factor arbeid, menselijke arbeid, gemarginaliseerd is. En arbeid werd tot heden altijd beschouwd als hét middel tot zelfverwezenlijking. De ontkoppeling van productiviteit en werknemersaantallen heeft reeds ingezet en tegelijkertijd zien we het inkomen van het personeel in het midden van de inkomensschaal afbrokkelen. Zie ook de studies van Piketty. En het kan niemand bevreemden dat de macht van vakbonden tanende is en overal, zeker in Europa, zien we de sociaaldemocratie afsterven. *Deskilling* – aldus Blom – het verlies van competenties en vaardigheden, is een belangrijk aspect in de omgang met technologie met onder meer de infantilisering van de consument als gevolg. Kortom: als de technologische verandering sneller gaat dan de wisseling van generaties, ontstaat er onvermijdelijk frictie. Het grote risico dat we lopen is dat in een samenleving waarin menselijke arbeid overbodig is, ook

de mensen zelf overbodig zijn geworden. Wat het geglobaliseerde ultrakapitalisme altijd nodig zal blijven hebben, zijn consumenten. En als een economie geen menselijke arbeid meer nodig heeft, maar haar productiviteit daardoor niet daalt, moeten de winsten uit die productiviteit worden herverdeeld, zodat er geconsumeerd kan blijven worden. Ligt hier niet de noodzaak, de onvermijdelijkheid van een basisinkomen?

De opwarming van de aarde, de digitalisering en de omvorming van mensen tot consumenten zijn producten van de industriële revolutie, de massaproductie en het tijdperk van de aardolie. Het is cruciaal hoe we hiermee omgaan. Of we leren ons aan de nieuwe omstandigheden aan te passen of we gaan te gronde. Meer smaken zijn er niet. Maar vooralsnog bezondigen we ons aan een economisch kolonialisme. Elk land, ieder plekje waar zich potentiële consumenten bevinden, is in de eerste plaats een markt die uitgebreid kan worden. Dit is de grote liberale droom, eindeloze economische groei waarin het individu is gereduceerd, verengd, tot consument. Een liberale droom die haar oorsprong in de Verlichting vindt, het moment waarop de ratio ons denken begon te beheersen.

De Britse historicus Ian Kershaw schetst in zijn *De afdaling in de hel* vier factoren die na 1918 hebben geleid tot de ineenstorting van de Europese democratieën: de explosieve verspreiding van een etnisch-racistisch nationalisme, verbitterde en onvriendelijke territoriale herzieningseisen, een acuut klassenconflict en een lang aanhoudende crisis van het kapitalisme. We hoeven niet lang na te denken, aldus Blom, om in dat verleden ons heden te herkennen. Wij leven weliswaar niet in een modern Weimar maar we kunnen ons niet nog eens een financiële crisis als die van 2008 permitteren. Daarmee hebben veel democratieën hun legitimiteit verloren in de ogen van wel heel veel burgers. Blom: “Die crisis heeft niet alleen financiële reserves nutteloos in rook op doen gaan, maar ook publiekelijk en volkomen schaamteloos het geloof in de fundamentele rechtvaardigheid van een samenleving, die eerlijke arbeid belooft en misdaad bestraft.”

Terug naar de Verlichting waarvan Blom constateert dat die van meet af aan óók te zien is als een machtsinstrument van een bepaalde sociale klasse, die met democratie niet veel op had en die in haar ideeën een cynische rechtvaardiging vond voor de onderwerping van hele bevolkingen aan het dictaat van ondernemingen en internationale organisaties, aan de zogenaamde dwang van een globalisering die er hoofdzakelijk toe dient de markten van de zich ontwikkelende wereld te openen voor de zakelijke belangen van de rijke wereld. Het

Enno Nuy (Aerd, 1950) is ondernemer en oudhoofd-redacteur van De Vrijdenker.

is niet voor niets dat er voor velen (Adorno, Horkheimer, Derrida, Foucault) een rechte lijn loopt van de Verlichting naar de verbrandingsovens van Auschwitz: het verhaal van vooruitgang en ratio als een masker van de macht, een manier om minder bevoorrechte mensen te onderdrukken en uit te buiten.

Hoe het ook zij, de liberale droom en de markt horen bij elkaar. De democratie heeft markten nodig maar andersom is dat niet het geval. Die markten moeten worden gereguleerd en daarvoor hebben we staten en overheden, maar een vrije markt is een totale illusie, onbewust als we ons vaak zijn van de mechanismen die ons consumentengedrag sturen. Die markt neemt het niet zo nauw met de rechten van de consument en de liberale droom wordt de facto teruggebracht tot statistiek. Markten moeten groeien om niet door hun eigen schulden te worden ingehaald en zo worden markten steeds vraatzuchtiger en zullen ze steeds meer natuurlijke hulpbronnen verwoesten.

In het hoofdstuk *De vesting* beschrijft Blom de tegenbewegingen van de liberale droom: de joods christelijke samenleving van Bannon in de Verenigde Staten die zich bedreigd voelt door atheïsme en islam, het hindu nationalisme van Modi in India, het nationalisme van Poetin in Rusland, het moslimnationalisme van Erdogan in Turkije alsook de populistische nationalistische bewegingen in de Europese natiestaten. Al deze bewegingen hebben meer overeenkomsten dan verschillen en streven eenzelfde paternalistische samenleving na waar abortus wordt verboden, waar vrouwen ondergeschikt aan mannen zijn en waar xenofobie de boventoon voert en alle beweren ze als enige het volk te vertegenwoordigen en de samenleving aan het volk te zullen teruggeven. In tegenstelling tot de liberale droom probeert de autoritaire droom een ideaal verleden nieuw leven in te blazen. Socioloog Zygmunt Bauman noemde dat 'retrotopie'.

Die autoritaire droom verbindt elementen van rechts en links, zoals historisch gezien ook het fascisme en nationaalsocialisme hebben gedaan. En dit autoritaire vesting-denken heeft onmiskenbare overeenkomsten met het fascisme waarvoor we niet de ogen mogen sluiten: apocalyptisch denken, de eindstrijd, de leiderscultus, de mobilisering van de massa, het vijanddenken waarbij de gevestigde stevast corrupte elite, de globalisering en de liegende media de nieuwe jood zijn.

Uiteindelijk is deze retrotopie te beschouwen als een opstand tegen de moderniteit. Een niet te onderschatten macht en we moeten ons realiseren – aldus Blom – dat de weg naar de mondiale republiek van Weimar loopt via een nieuwe beurskrach.

Van de klassieke publieke ruimte – de gedeelde werkelijkheid van alle burgers – is niet veel meer over. Ieder leeft in zijn

eigen werkelijkheid, zijn eigen bubble waar feiten vaak volkomen irrelevant zijn geworden, waar 'alternative facts' hun intrede hebben gedaan, we zijn een samenleving zonder discussie en zonder tegenspraak geworden waarin de "gesofisticeerde digitale verdomming" de democratie behoorlijk doeltreffend weet uit te hollen.

In het hoofdstuk *Geen weg terug* getiteld vat Blom zijn pamflet nog eens helder samen in een aantal stellingen, zoals *Wie muren bouwt, zal merken dat ze worden ingedrukt* en *Vooruitgang is omkeerbaar*. Maar de essentie is dat een samenleving hoop moet kunnen koesteren, hoop die rationeel en gerechtvaardigd is en dat kan alleen in een samenleving die een toekomst heeft en die in vrede met haar burens en de technologische ontwikkelingen leeft. En dat wij dus geconfronteerd worden met de noodzaak van radicale veranderingen en dat lukt alleen maar als voldoende mensen die ook tijdig na willen streven. Weinig reden tot optimisme, aldus **Philipp Blom**. En vervolgens schetst hij hoe zo'n veranderde samenleving eruit zou kunnen zien, samen te vatten als een combinatie van de *donut economy* van Kate Raworth en het basisinkomen. Geen utopie, we blijven worstelen met betrokkenheid van burgers en democratie, we blijven worstelen met migratie en vrije pers maar we zouden een eind kunnen maken aan de schaamteloze uitbuiting van de natuurlijke hulpbronnen die nu eenmaal onlosmakelijk is verbonden aan de liberale droom.

De vraag is natuurlijk hoe realistisch zo'n droom is. Uiteindelijk is ook die droom van Blom een vorm van wensdenken. Met evenveel kracht van fantasie en argument kan er een globale samenleving ontstaan die definitief wordt gekaapt door sterke mannen en waarin we toekomstloos blijven, ons wanend in een nimmer eindigend heden maar onmiskenbaar als lemmingen de afgrond tegemoet rennend. Zoals Blom zelf al zegt: "domme hoop en naïef optimisme zijn de doodgravers van veel goede ideeën geweest."

Een nieuwe Verlichting is noodzakelijk maar zij is nooit een panacee voor alle onvolkomenheden van een menselijke samenleving. Maar we moeten er wel van doordrongen zijn dat er geen groots plan voor de mensheid bestaat, geen beschermende, onzichtbare hand. Homo sapiens zal het alleen halen als hij zich éénmaal in zijn carrière op deze planeet niet als een gistcultuur gedraagt. Wat op het spel staat? Alles.

Dit boek is even verhelderend als onontkoombaar en verontwaardigend. Doemdenken? Geenszins, was dat maar zo, dan konden we het met een gerust hart terzijde schuiven. Wij allemaal moeten hier wat mee, ieder binnen onze individuele beperkte mogelijkheden maar vooral collectief, als samenleving op zoek naar hoop en toekomst.

Democratie in last (2)

Frans Couwenbergh

In nummer 2017-01 van De Vrijdenker kon u mijn artikel "Democratie in last – wat te doen?" lezen. Inmiddels hebben de overwinning van Trump en de Brexit menig Nederlandse en Franse kiezer tot bezinning gebracht over wat je krijgt als je populistische steunt, en zowel Wilders als Le Pen zijn van triomfen afgehouden. Maar de onvrede bij ook onze 60% kiezers over hun inbreng in de regering is daardoor geenszins verminderd.

Intussen heb ik meer gelezen. Zo ben ik het boekje van **David van Reybrouck** ▼ (DvR) met de misleidende titel *Tegen Verkiezingen* (2013, 17de druk) eindelijk toch gaan lezen. Blijkt een aanrader en kost maar een tientje. Het is, net als mijn voorstel, een pleidooi om onze parlementsverkiezingen zo in te richten dat de 'stem des volks' meer tot zijn recht komt.

DvR pleit ervoor, loting als belangrijk democratisch element deel van de verkiezingen te laten zijn. Voor de Belg DvR is dat minder vreemd aangezien de samenstelling van de volksjury van het *Hof van Assisen* (in 1791 in de Franse Tijd ingesteld, in 1816 door Nederland afgeschaft maar in België, na de onafhankelijkheid in 1831, opnieuw ingesteld) nog steeds bij loting geschiedt. Maar voor mij was het een *eye opener*. DvR wijst erop dat in de vroegere Griekse stadstaten alleen loting als democratisch gold: verkiezingen leidden tot aristocratie. Ook in de Italiaanse renaissance-stadstaten was loting daarom nog

steeds een belangrijk element naast verkiezingen.

Het waren de leiders van Amerikaanse en Franse revoluties die de 'stem des volks' schuwden en hun aristocratische dan wel meritocratische censuskiesrecht prefereerden, dat sindsdien alle 'democratische' landen tot voorbeeld gestrekt heeft.

Het succes van de Russische revolutie in 1917 heeft de westerse elites er toe gebracht om in 1919 algemeen kiesrecht aan te durven. Maar de 'stem des volks', verwoord door partijprogramma's waarvoor men slechts eens in de vier jaar mocht stemmen door een rondje rood te kleuren, klonk nog steeds slechts vervormd door. De regenten behielden hun zeggenschap. Loting dus, is DvR's pleidooi. Maar... zelf concludeert hij: "Het gebruik van het lot is geen wondermiddel, geen perfect recept, net zo min als verkiezingen dat ooit waren, maar het kan wel een aantal euvels van het huidige systeem verhelpen."

Het artikel "De broederschaps-revolutie. Of wie is wij?" van Bas Mesters (1965, journalist, Italiëkenner) in De Groene 23.11.2017 was opnieuw een *eye opener*. Voor zijn essay onderzocht hij wat Amsterdamse, Parijse, Londense en Berlijnse Europeanen nog bindt, en wat er overgebleven is van de kernwaarden van de Franse revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Via het Franse magazine *Society* kwam hij in contact met ex-marketing-

professional Jean Jacques Seville die zich sterk verdiept had in het boek *La société des égaux* van democratiefilosoof Rosanvallon, en die na zijn ontslag contact had opgenomen met de Malinees-Franse activist Hadama Traoré, in een der Parijse banlieu-wij-

ken. Samen hebben die sindsdien een Facebook-beweging ontwikkeld, *La Revolution est en Marche*, om echt de 'stem des volks' te laten klinken. Met opzienbarend succes.

Via hen kwam Mesters ook in contact met filosoof Niango, zoon van een migrant uit Ivoorkust en schrijver van het boek *La démocratie sans maîtres* dat eveneens pleit voor burgermacht van onderop in plaats van macht van partijparlementariërs. Niet dat Niango dit slechte mensen vindt, maar parlementariërs praten slechts over

Frans Couwenbergh (1933) is voormalig leraar Nederlands, schilder en portrettekenaar en humanosoof.

technieken en budget; het gaat hen om het systeem Frankrijk, niet om de Franse mensen. Om die laatste mee te laten doen is rond Niango de beweging *A Nous la Démocratie* ontstaan. Twee arrondissementen verderop in Parijs ontstond gelijktijdig de beweging *La Rêlève Citoyenne* van de ex-zakenman Hervo en omdat beide bewegingen hetzelfde beogen, werken ze nu samen.

Macron haakte succesvol aan bij deze nieuwe wind, doopte zijn partij om tot 'beweging' en profiteerde van hun aanhang. Maar daar laten deze bewegingen zich niet door van de wijs brengen. Een nieuwe wind. Zuidenwind, vanuit België en Frankrijk, die hopelijk de ijzige oostenwind (Polen, Hongarije) kan verdrijven en een democratische lente kan laten ontkiemen.

Toch blijf ik vinden dat *mijn* idee voor een vierjaarlijks 'feest voor de democratie' daar evenzeer effectief aan kan bijdragen. Ik schets het opnieuw, maar nu hernoem ik het als de **viering van ons mens-zijn**. Het viert dat je blij bent dat je er bent.

Je bent er niet doordat je jezelf op de wereld hebt gezet maar je bent er

dankzij een heleboel andere mensen, daar hoeven we niet ingewikkeld voor te denken. Dat wij het hier vergeleken met heel veel mensen in andere delen van de wereld dankzij onze democratie goed hebben, dat bewijst de *tsunami* van migranten die het vrije, welvarende en veilige Europa trachten te bereiken. Bewijst dat onze democratie het vieren waard is.

Toch is 60% van de westerse kiezers er niet tevreden mee. Een onvrede die een Brexit en een Trump heeft opgeleverd en die een bron blijft waar populistische zich aan laven.

Het algemeen kiesrecht vanaf 1919 heeft in Duitsland het aan de macht komen van populist Hitler niet kunnen voorkomen. Na het dieptepunt van WOII krabbelde Europa weer op. De doorbraak van de vrijemarkteconomie in de jaren 60 en de inherente stijgende welvaart deed de onvrede tijdelijk verstommen: de 60% kreeg het met de verzorgingsstaat zienderogen beter.

Totdat eind jaren 70 de 'kwaai hond' van het financierskapitaal door het neoliberalisme werd losgelaten en zich vastbeet aan het been van de vrije markt. Plus dat veel ondernemers een stroom van goedkope arbeidskrachten uit arme landen hadden binnengehaald om hun loonkosten mee te drukken. De crises en hun met gemeenschaps-geld betaalde bankenreddingen verslechterden de verzorgingsstaat en met iedere bezuiniging nam de onvrede toe.

De globaliserende vrijemarkteconomie waar de 'derde wereld' zeer van profiteerde (die aanduiding van de arme landen hoor je niet eens meer) maar die ten koste ging van goed betaalde

banen hier, alsmede de toenemende robotisering van de productie, deed de kloof tussen 60% onvrede en de 39% 'Gutmenschen' wijder gapen. Want de gastarbeiders en andere immigranten met een vreemde cultuur en hun eigen onvrede (kutmarokkanen) vestigden zich in de volkswijken van de 60%-mensen. Pim Fortuyn en vervolgens Wilders maakten zich tot de vertolkers van de onvrede, en hun stemmenmachine begon te draaien als een tierelier.

Die onvrede richt zich opmerkelijk genoeg niet tegen de 1% veroorzakers van crises, de bobo's van het financierskapitaal. Die kunnen gewoon hun poet in veiligheid blijven brengen in belastingparadijzen en zich aan de gevolgen van verarming blijven onttrekken in resorts en op miljoenenjachten, dankzij de huidige inrichting van onze verkiezingen.

De onvrede van de 60% richt zich tegen de hogeropgeleiden in hun betere buurten en met hun veiligere banen, die de verarming niet echt aan den lijve ondergaan. Zij kunnen de 'Gutmensch' blijven uithangen en bijvoorbeeld op GroenLinks blijven stemmen, zoals ik dat zelf iedere keer via mijn stemwijzer blijf te doen. Want mijn naaste omgeving is van 'mijn soort mensen' en zelfs mijn werkster (schijn ik niet eens meer als zodanig aan te mogen duiden maar het

Dus hier dan opnieuw in het kort en uit het hoofd mijn idee voor verkiezingen-2.0.

Het feest voor de democratie, oftewel **de viering van ons mens-zijn**. Ik blijf de nadruk leggen op het FEEST-karakter van Verkiezingen 2.0. Het is de viering van het meest wezenlijke van ons **mens-zijn**: dat wij het met elkaar over dingen kunnen hebben (andere dieren kunnen dat niet). Verkiezingen 2.0 gaat om de 'stem des volks; om het 'doorgronden van hart en nieren' te weten komen wat ieder individu ten diepste wil dat er met haar/zijn stem gebeurt inzake de belangrijkste beleids-items van zijn/haar volgende regering.

Ons gezamenlijke geregeerd-worden blijft een moeizaam karwei.

- Al vanaf de vroegste tijden van ons **mens-zijn** konden we het weliswaar met elkaar over dingen hebben, maar gezamenlijke besluitvorming was toen al een moeizaam palaveren rond een nachtelijk kampvuur.
- Democratie blijft moeizaam gedoe maar het alternatief is dictatuur, dus onvrede.
- Maar regeren is niet ieders werk, dus dat laten we dolgraag over aan bekwame specialisten (politici).
- Maar die moeten hun taken dan wel zodanig vervullen dat we er als KIEZERS vrede mee kunnen hebben.
- Maar daarvoor moeten de politici wel kunnen weten wat wij, KIEZERS, willen.

Een logische redenering van vijf keer 'maar'. Met als uitkomst: denkwerk. Nou, kom op, voor dat denkwerk kunnen we in die zomerse feestweek dat we ons **mens-zijn** vieren, best wel

tekent mij eens te meer) is hoger gekwalificeerd en 'doet mij' omdat ze me mag.

Mijn recente literatuur opent de Groen-Linkser in mij de ogen voor wat democratie echt hoort te zijn: het laten horen van de 'stem des volks'.

een uurtje vrijmaken. Eens in de vier jaar, net als onze parlamentsperiodes, zij het niet noodzakelijk met hun onvoorspelbare wisselingen samenvallend. Trouwens, waarom 'eens in de vier jaar'? Waarom dat volksfeest niet elk jaar gevierd? Laten we de ondemocratische koningsdag toch vallen? Aan het einde van het schooljaar en nog net voor het uitvliegen van veel gezinnen naar verre oorden.

Ieder met een burgerservicenummer kan zich in principe als KIEZER aanmelden. Maar nu niet meer om haar/zijn stem uit te brengen op een partij door kleuren van een rondje bij één partij en met als enig facultatief een bepaalde PERSOON van die partij. In Verkiezingen 2.0 wordt niet langer op PERSONEN gestemd maar op PARTIJ-STEUN inzake de belangrijkste beleids-items van de regering [aan het partijenstelsel blijf ik vooralsnog trouw].

Elke KIEZER (vrouw, man, jongere) die zich voor deelname daaraan heeft aangemeld (je kunt niemand dwingen om zich te laten horen) krijgt een stemformulier voor zich neergelegd met daarop de dertien (ik gok maar een getal) belangrijkste beleidsterreinen die in het parlement gespeeld hebben. Met daaronder de keuzes die de verschillende partijen inzake elk item gemaakt hebben. Echter zonder

vermelding van de desbetreffende partij: vooral populistische partijen willen in het parlement nog al eens afwijken van hun gepropageerde standpunten. Maar hou me ten goede: geen enkele partij krijgt volledig zijn zin. Er moet altijd geschipperd worden. Geven en nemen. Punten uitruilen. Moeizaam gedoe, vaak tot diep in de nacht en soms komen de politici er een jaar lang niet uit. Alleen in een dictatuur (◀China) hoeven knopen niet te worden te worden ontknoopt. Onze westerse beschaving die de vrijemarkteconomie heeft opgeleverd, schrijdt maar moeizaam voort, vooral met die kwaai hond aan haar been.

Dertien keuzes moet de KIEZER maken. De enige hulp die zij/hij daarvoor krijgt is een korte inleiding van elk item, van feiten en getallen, aangevoerd door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Dat kost denktijd. In elk geval meer dan voor het rood kleuren van één rondje. Verkiezingen 2.0 moeten derhalve op een andere manier worden georganiseerd. Wel gewoon plaatselijk en door dezelfde lui als bij onze normale parlamentsverkiezingen, ik heb me nog niet verdiept in hoe die precies qua bemensing plaatsvinden.

Vanwege de denktijd moeten de KIEZERS in drie ploegen opkomen, en dus moeten ze bij hun aanmelding aangeven of ze in de ochtendploeg, dan wel in de middag- of de avondploeg willen verschijnen. Ook gebeurt het invullen van hun stemwijzer niet meer in een stemhokje, maar in schoollokalen, dezelfde die nu na de schoolexamens zijn vrijgekomen. De stemformulieren krijgen de KIEZERS ook pas in het lokaal aangevoerd. De formulieren moeten tot de laatste KIEZER geheim blijven, zodat populistische de strikt individuele keuzes niet tevoren kunnen vóórzeggen. Het gaat immers om wat elke KIEZER ten diepste wil: 'hart en nieren'. Net als de staatsexamens wordt de envelop met de formulieren pas in het stemlokaal geopend. Elke binnenkomende KIEZER moet zich identificeren en zet zich met haar/zijn formulier aan een der in nette rijen opgestelde tafeltjes. Er wordt ook gesurveilleerd want de formulieren mogen niet gefotografeerd worden. Meegebrachte kleuters

worden in een speellokaal door vrijwilligers zoet gehouden, kwestie van organisatie...

Pas aan het einde van de Verkiezingen 2.0 worden de formulieren gepubliceerd en kan ieder die dat wil, achteraf zien op welke partij hij/zij blijkt gestemd te hebben.

Ai! Verkiezingen die denkwerk vereisen! Laten die dan wél de 'stem des volks' klinken? Leveren die dan wél een evenredige volksvertegenwoordiging op? Vergeleken bij het systeem van loting zoals DvR dat bepleit? Ja, wacht eens. Ook DvR sluit al bepaalde lui van loting uit, en laat de lotelingen zich eerst in de materie verdiepen (denkwerk). En de Franse 'bewegings' hebben nog geen verkiezingen ingericht.

Onze referenda tot nu toe zijn met hun 'ja' dan wel 'nee'-keuzes alleen ideaal voor populistische gebleken en nemen nu bovendien dramatisch in belangstelling af bij de kiezers. Zodat ons nieuwe kabinet het referendum gewoon kan afschaffen zonder er massale protesten voor te hoeven vrezen.

Zoals ik in mijn artikel van februari 2017 schetste, worden scholieren er al met oude stemwijzers in geoefend en getraind in het uiten van hun politieke standpunten: ze hebben een langere levenstijd vóór zich om hun belang te behartigen. Deze leerplichtigen nemen Verkiezingen 2.0 mee naar de keukentafels en geen enkele burger blijft er onbekend mee. Ook mogen scholieren zich al aanmelden als KIEZER. Ik verwacht bepaald geen dramatische lage opkomstpercentages voor Verkiezingen 2.0. Wel zullen populistische en machtspartijen bezwaar aantekenen – waarmee zij dan niet langer als rechtgeaarde democraten te beschouwen zijn.

Voor verdere details verwijs ik naar mijn bovengenoemde artikel 'Democratie in last – wat te doen?'.

Debatteren over religie

Floris van den Berg

I am an atheist swimming in a sea of superstition. PZ Myers

Heeft debatteren over religie überhaupt nut? Na afloop van een debat zullen weinig gelovigen hun geloof aan de wilgen hangen. Als missie van atheïsme is debat weinig succesvol. Zolang er mensen zijn die er waanideeën op nahouden is het echter van belang om daarop kritiek te leveren. Ideeën en opvattingen dienen in het publieke debat kritisch te worden onderzocht en indien nodig van kritiek te worden voorzien. Er zijn waanideeën die mensen koesteren als juwelen, maar religieuze waanideeën kunnen schadelijk zijn voor anderen. Daarom is het nodig om juist op religie kritiek te leveren: om op te komen voor slachtoffers en om toekomstige slachtoffers te beschermen.

Er is een verschil tussen debat en dialoog. In een dialoog gaat het er niet om de ander van jouw gelijk te overtuigen, maar om naar elkaar te luisteren. De essentie van debat kan twee verschillende dingen zijn. Ten eerste, proberen de ander te overtuigen van jouw gelijk. Dit is de relativistische visie op debat. En, ten tweede, samen zoeken naar de beste argumenten die door het kritisch bevragen boven komen drijven. Dit is de idealistische visie op debat. In het geval van debat over religie – debat tussen gelovigen en atheïsten – zijn beide partijen overtuigd van hun gelijk. De gelovigen zijn doorgaans niet bereid om hun standpunt op te geven wanneer blijkt dat hun positie onhoudbaar is. Een rationele atheïst is bereid zijn of haar positie op te geven wanneer er goede redenen op tafel komen om in god te geloven (of beter gezegd: om het bestaan van god te kunnen aanvaarden). Er wordt gezegd dat atheïsten arrogant zijn en niet openstaan voor religieuze argumenten. Dat is onzin. Atheïsten, met name degenen die debatteren, zijn zich er terdege van bewust dat de argumenten voor het bestaan van god te licht bevonden zijn.

Dialoog is het voorwerk van debat. Door dialoog kun je erachter komen wat de ander vindt. Je kunt door te luisteren te weten komen wat de godsopvatting van die persoon is en welke praktijken erbij horen, je kunt leren hoe gelovigen bij hun geloof zijn gekomen. Van jouw kant kun je laten zien wie jij bent en wat jouw opvattingen zijn; het gaat erom dat mensen elkaar als mens kunnen respecteren. Dialoog heeft

meestal een persoonlijke dimensie, meer dan debat. Dialoog is belangrijk omdat je in een samenleving op een vreedzame en constructieve manier met elkaar moet samenleven. In dialoog zoek je naar overeenstemming en vermijd je conflict. Bij voordrachten ga ik op het podium in debat met opponenten en het publiek en bij het napraten bij de borrel neem ik gas terug en treed ik in dialoog, de mensen weten immers al waar ik voor sta. Via dialoog kunnen fundamentele tegenstellingen niet worden opgelost. Een kenmerk van dialoog is dat harde confrontatie uit de weg wordt gegaan.

Het is belangrijk om met mensen die andere ideeën hebben in contact te zijn. Niet anoniem op sociale media, maar in levenden lijve waarbij je elkaar de hand schudt, een (in mijn geval alcoholvrij) biertje drinkt en elkaar in de ogen kan kijken. Als je dat kunt, is er al veel gewonnen. Dat wil namelijk zeggen dat we in staat zijn met elkaar in vreedzaamheid samen te leven en meningsverschillen samen uit te praten. De sociale kant van debatteren en lezingen geven is zeker zo belangrijk als de inhoudelijke kant. Ik kom door mijn voordrachten in contact met mensen die in het dagelijks leven mijn pad niet kruisen en vice versa. Dat is een reden waarom ik stad en land afreis om voordrachten te geven. Ik ben een colporteur van de rede, met het verschil dat ik word uitgenodigd. Daarin zit een groot verschil met religieuze missie die zich te pas en vooral te onpas aan mensen opdringt.

Om het bovenstaande te verduidelijken put ik uit mijn ervaring van mijn deelname aan het EO-programma *Rot Op Met Je Religie* waarin ik met vijf anderen (vier gelovigen en één andersoortige atheïst) voor twee weken lang in een huis verbleef. Elke dag deden we excursies in groepjes van drie. Tijdens die excursies werd er heftig en op het scherp van de snede gediscussieerd. Maar we moesten ook met elkaar samenleven. En dat ging verrassend goed. Tijdens het gezamenlijk eten en het verblijf in de woonkamer traden we met elkaar in dialoog. We zochten gemeenschappelijke grond. Al met al konden we prima met elkaar overweg. Maar de dialoog heeft niet de fundamentele meningsverschillen uit de weg geholpen. Het debat ook niet. Ook als je gelijk hebt, kun je een debat verliezen.

Mijn doel in debat is atheïstische missie. Ik doe het bij georganiseerde debatten waar mensen vrijwillig naar toe gaan, ik ga niet langs de deuren leuren, noch val ik winkelend publiek lastig. Ik zet hoog in: mijn doel bij lezingen in debatten over religie is om *alle* mensen atheïst te maken, dat wil zeggen hen te overtuigen van de epistemologische superioriteit van atheïsme versus religieuze waan. Ik streef naar

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Hij werkt nu aan het boek *De Olijke Atheïst*.

een wereld met minder leed en meer geluk. Ik streef naar waarheid. Ik weet dat mensen hun diep gekoesterde waan-ideeën niet zomaar opgeven (drogreden van de *sunk cost*¹) en dat het tijd kost. Misschien dat het zaadje van de twijfel is gezaaid. Dikwijls vallen de zaden van de twijfel op de kale rotsgronden van het geloof, maar soms is er zelfs bij gelovigen nog een klein stukje vruchtbare aarde waarin het zaadje van de twijfel kan uitgroeien.

Ik wil mensen de ogen openen voor het onnodige leed dat er in de wereld is en waar religie zo'n grote rol bij speelt. Ik wil mensen motiveren om zich in te zetten voor een betere wereld, zoals het uitbannen van jongensbesnijdenis. Ik wil mensen inspireren om kritisch te gaan nadenken, om over zichzelf en hun eigen opvattingen te reflecteren. Ik wil hen inspireren om zichzelf te verdubbelen. Dat wil zeggen door te leren metareflecteren over hun eigen denkbeelden: waarom denk ik wat ik denk? Waarom koester ik de overtuigingen die ik koester? Heb ik die overtuigingen omdat ik na deliberatie en kritische reflectie hiervoor heb gekozen, of zijn deze overtuigingen mij ingeprent door anderen?

1. Bereid je goed voor

Er zijn kortetermijnvoorbereidingen voor voordracht en debat over dit onderwerp en langetermijnvoorbereidingen in de vorm van het bestuderen van de thematiek en het leren van vaardigheden.

Kortetermijnvoorbereidingen zijn:

1. Google de organisatie: wat is het voor organisatie? *Follow the money*: wie betaalt de kosten?
2. Google de andere sprekers en de voorzitter.
3. Zorg dat het thema goed duidelijk is. Laat je niet *framen*. Laat je niet dwingen om over iets te discussiëren waar je niet over wilt discussiëren.
4. Zorg dat je het debat en de argumenten kent. Doe je huiswerk!

5. Oefen je voordracht. Hardop. Oefen je intro. Als je een geschreven tekst hebt (wat niet de voorkeur heeft), lees de tekst dan meerdere keren hardop voor. Je zult zien dat je de tekst nog moet aanpassen om het vlot te laten lopen.
6. Denk aan wat voor indruk je wilt maken. Door kledingkeuze en uitstraling. Het publiek heeft zich razendsnel

een mening over jou gevormd, en niet alleen over de inhoud maar vooral ook over hoe jij overkomt.

Langetermijnvoorbereiding behelst:

— Bekwaam je in *critical thinking* zoals kennis en kunde van drogredenen, argumentatietheorie, wetenschapsfilosofie, logica, retorica. Dit is een shortlist van boeken die hiervoor nuttig zijn:

■ Kritisch denken:

- Johan Braeckman, Maarten Boudry, *De ongelovige Thomas heeft een punt*, 2011
- Herman de Regt, Hans Dooremalen, *Wat een onzin! Wetenschap en het paranormale*, 2008.
- Stuart Hanscomb, *Critical Thinking. The Basics*, 2017.
- Filosofie: Etienne Vermeersch en Johan Braeckman, *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte*, 2008.

■ Drogredenen:

- Michael Withey, *Mastering Logical Fallacies*, 2016.

■ Retorica:

- Richard Toye, *Rhetoric. A Very Short Introduction*, 2013.

— Het is handig als je wat toneelervaring hebt om te kunnen acteren, om te reflecteren over hoe je overkomt, om je bewust te zijn van hoe je overkomt en om te kunnen spelen met verschillende mogelijkheden. Het geeft je meer mogelijkheden en vrijheden. Je kunt overwegen om een cursus acteren, improviseren of theatersport te doen. Ik experimenteer met lezingen, zo loop ik soms de zaal in, ga ik op een stoel zitten, ik heb liggend een lezing gegeven. Je kunt leren je stem meer te gebruiken, met intonatie, timbre, cadans. Een van de vaardigheden is het gebruik durven maken van stiltes. Stiltes zijn als de leegte in Japanse schilderijen. In de stilte gebeurt het. In de stilte kunnen mensen denken. In de stilte kan het drama plaatsvinden. De stilte geeft kracht aan de lezing. Vul de stilte je niet in met 'euhs'. In de stilte straalt je kracht uit. In de stilte blijkt of je het publiek hebt of niet.

— Kijk kritisch naar lezingen en debatten op YouTube, niet alleen van mensen waar je het mee eens bent, maar ook van opposenten. Legendarisch zijn religiedebatten met **Christopher Hitchens** ◀, A.C. Grayling en Richard Dawkins. In Nederland is Herman Philipse een scherpe en eloquente debater over atheïsme. Maak een onderscheid tussen inhoud en vorm bij het analyseren van debatten en voordrachten.

2. Pakkende opening & sluiting

Een goede redenaar kan je herkennen aan diens opening en slot. Hang je gelijk aan zijn of haar lippen, zit je op het puntje van je stoel, doe je je telefoon weg? Dat is wat je wilt bereiken. Een openingszin die ik gebruik is: 'Ik ben filosoof en dus atheïst.' Vergelijk een lezing/discussie met een popconcert, bij het voorprogramma is het publiek nog wat aan het kletsen, maar bij het begin van de hoofdact is er spanning en zijn alle ogen en oren gericht op het podium. Zorg ervoor dat jij de hoofdact bent. Het publiek is gekomen om naar jou te luisteren, zorg dat je wat te vertellen hebt. Jouw opening begint niet met jouw openingszin, maar met hoe je voor het eerst contact maakt met het publiek. Zodra jij van de voorzitter

¹ Als mensen ergens veel in geïnvesteerd hebben dan geven ze dat niet zomaar op, zelfs tegen beter weten in.

het woord krijgt, zijn de ogen op jou gericht. Nu begint jouw optreden. *The floor is yours!* Je kunt bijvoorbeeld beginnen met een (ingestudeerde dan wel geïmproviseerde) grap, maar je kunt ook meteen met de deur in huis vallen. Uitgebreid de organisator bedanken is niet boeiend voor het publiek. Als je dit in kunt passsen in een anecdote over waarom jij hier nu staat, is het wel prima. Als je maar de aandacht van het publiek hebt. Zodra je die aandacht hebt: maak jouw punt.

Dooddoeners voor slotzinnen zijn: ‘Dat was het wel zo ongeveer’, of ‘Dank voor uw aandacht’. Bouw naar het eind toe een spanningsboog op. Dit is iets wat je moet voorbereiden en moet oefenen. Werk naar een daverend slot toe. Met de slotwoorden kun je het publiek bespelen, als je het goed doet kun je applaus uitlokken. Het gaat dan niet alleen om wat je zegt, maar hoe je het zegt.

3. Eén duidelijke boodschap

Uit psychologisch onderzoek blijkt dat de aandachtspanne bij het publiek kort is en dat de aandacht het grootst is aan het begin. Zorg dat je direct begint met jouw boodschap. Verpak die boodschap op een aansprekende, bijvoorbeeld prikkelende, manier.

Zorg dat je weet wat jouw boodschap is. Als je meerdere punten hebt, dan maximaal drie punten. Zorg dat het publiek de punten die je wilt maken na afloop weet. Herhaal je punten, liefst onopvallend en spelenderwijs.

Je kunt ook een verborgen boodschap meegeven. Door het kiezen van je voorbeelden kun je een boodschap meegeven. Zo geef ik bij lezingen over kritisch denken of drogredenen voorbeelden over dierethiek. Ook kun je terloopse zijdelingse opmerkingen plaatsen, bij lezingen, ik maak opmerkingen over religie en over veganisme. Ook kun je door jouw gedrag een boodschap meegeven. Het dragen van een T-shirt met een boodschap is niet zo subtiel, maar wel duidelijk. De stickers op mijn laptop geven een duidelijke boodschap. Het weigeren van een plastic waterfles en een eigen waterfles pakken, is een voorbeeld van het goede voorbeeld geven.

Wat wil je met jouw optreden bereiken? Wil je dat het publiek een redenering volgt, of wil je een mentaliteits- en gedragsverandering teweegbrengen? De boodschap moet het publiek bijblijven. Een van mijn openingszinnen is: ‘Mijn doel is om iedereen veganist te maken. Als niet iedereen na vanavond veganist is, beschouw ik deze avond als volledig mislukt.’ Dat is een duidelijk doel. Het gaat er niet om mensen alleen aan het denken te zetten. Denken heeft alleen zin als het leidt tot handelen. Goed handelen wel te verstaan. Je moet duidelijk zijn over wat je van de mensen wil. Bij een lezing over atheïsme zeg ik: spreek je als atheïst uit, spreek je uit tegen jongensbesnijdenis, word lid van een atheïstische of humanistische organisatie als De Vrije Gedachte of het Atheïstisch Verbond. Zoals Christopher Hitchens zegt: *You can only have one aim per debate.*

4. Richt je tot het publiek.

Niet tot de opponent(en), niet tot de voorzitter. In een debat gaat het erom dat je het publiek overtuigt. Vergeet de opponent, dat is een *lost case*. Je wordt geacht beleefdheidsnormen in acht te nemen en te communiceren met de opponent, maar het primaire doel is om het publiek te overtuigen.

Richt je tot het publiek. Dat is waarmee je communiceert. Zorg dat je contact maakt met het publiek. Dat kun je doen door dicht bij het publiek te gaan staan, zonder een obstakel als een kathedraal of tafel ertussen, door te lopen, door in het publiek te kijken, door (retorische) vragen te stellen, door te glimlachen naar mensen of een paar woorden te wisselen met mensen uit het publiek voorafgaand aan het gebeuren.

Zorg dat je duidelijk verstaanbaar en zichtbaar bent. Check de microfoon vooraf, of kijk of je stem de achterste rij haalt. Als je spreekt richt je tot de achterste rij. Een voorwaarde voor communicatie is verstaanbaarheid. Als er iets mis is met het geluid, of als er rumoer is in de zaal, los dat dan eerst op. Het gaat erom dat je communiceert met het publiek. Een voordracht is geen voorstelling zonder publiek.

5. Houd de regie

Het komt voor dat de spreker een wetenschappelijke specialisatie heeft, bijvoorbeeld psychologie, natuurkunde, geneeskunde, biologie, scheikunde en je dan om de oren slaat met informatie uit zijn of haar vakgebied waarvan jij niets weet. Zo kan een bioloog een ingewikkeld verhaal houden over celbiologie en dan opeens concluderen dat zoiets niet door evolutie kan zijn ontstaan en dat dus god het gedaan moet hebben. Of de psycholoog die op de propfen komt met onderzoek in de neuropsychologie naar mensen die menen dat ze contact hebben met het bovennatuurlijke en dat dan dezelfde hersengedeelten oplichten als bij mensen die met andere mensen communiceren. Of de cardioloog die claimt dat hij mensen kent die bovennatuurlijke kennis hebben door een bijna-doodervaring. Zolang je geen expert bent op een van deze gebieden, kun je je beter niet op glad ijs begeven, want je opponent is een expert en je loopt een groot risico om de fout in te gaan.

Je kunt dit beter wetenschapsfilosofisch aanpakken. Om te beginnen, *extra-ordinary claims require extra-ordinary evidence*. Als wat de spreker beweert waar is, dan betekent dat een omwenteling in het wetenschappelijk paradigma. Als er goed bewijs is voor een claim, dan zal er ook een wetenschappelijke consensus zijn. Als leek is het de meest rationele optie om de wetenschappelijke consensus te volgen.

Thuis kun je vervolgens de zogenaamde bovennatuurlijke claim googlen en vaak blijken de georganiseerde sceptici het handwerk van het ontmaskeren al gedaan te hebben – wat niet wegneemt dat de sprekers het keer op keer blijven herhalen.

Kijk uit dat je niet in hoek komt te staan en klappen krijgt te incasseren. De spreker kan bij het publiek punten scoren

door te laten zien hoeveel kennis hij of zij heeft, terwijl jij met een mond vol tanden staat.

6. Anekdoten

Mijn meest heftige voordracht was tijdens de Nacht van de Filosofie in Groningen. Een filosoof gaf een beschouwing over mijn boek *Beter weten*. Op zo'n manier dat ik witheet van woede was. De centrale boodschap van zijn betoog was dat ik een dik boek had geschreven en dat ik daarom seksueel gefrustreerd moest zijn en dat hij wel eens met Marianne Thieme naar bed wou. Hij ging niet in op de inhoud van het boek. Die woede stak ik niet onder stoelen of banken. Toch heb ik mijn woede gebruikt om via mijn opponent mijn punten te maken: dat filosofie ergens over moet gaan, over het atheïsme en over veganisme. Een vriendin die in de zaal zat vroeg na afloop: Is het altijd zo heftig bij jouw optredens? In het verslag van de Nacht van de Filosofie werd mijn optreden genoemd als filosoferen met vuur en passie. Het was niet onopgemerkt gebleven. Bij mijn lezingen lopen er geregeld mensen boos weg. Ook wordt er weleens een traantje weggepinkt. Na afloop komen er altijd mensen om mij de hand te schudden om mij te bedanken.

Anekdoten, vooral persoonlijke en liefst smeulige, blijven bij het publiek hangen. Het moeten pakkende anekdoten zijn. Saaie verhalen zijn dood in de pot. Durf over jezelf te praten. Anekdoten kun je voorbereiden, terwijl het lijkt of je ze ter plekke verzint.

7. Heldere taal

Zorg dat het publiek jou begrijpt. Vermijd onnodig jargon. Het gaat om communicatie met het publiek. Veel sprekers monikelen in zichzelf en voor zichzelf. Academici willen nog weleens abstract, saai en onnodig ingewikkeld of duister spreken.

De auteur tijdens een boekpresentatie in Utrecht,
28 januari 2017; foto R. van Elst.

8. Durf theatraal te zijn.

Alles waar publiek bij is, is theater. Zorg dat je het publiek niet verveelt. Je kunt nog zo gelijk hebben, als je het publiek verveelt is het publiek niet geïnteresseerd in jouw boodschap. Je zou dit het wiskundeleraarprobleem kunnen noemen.

- Besteed aandacht aan retorica. Het gaat ook om de vorm van je boodschap. Het gaat om de performance. Je kunt je performance oefenen, een cursus theatersport of improvisatie kan helpen. Net als enige kennis van didactiek.
- Gebruik niet alleen je stem, maar ook gebaren en lichamelijke uitstraling, je *presence*.
- Rekwisieten. Ik gebruik rekwisieten, voorwerpen waarmee ik mijn betoog verduidelijk. Een voorwerp spreekt tot de verbeelding, zo heb ik een kabouter, een winkelwagentje, een varkentje, een koker, atheïsmecampagnestickers, een bal in een doos, een oversized potlood, een vuilnisbak – toehoorders van mijn voordrachten kunnen er zich wellicht de verhalen bij herinneren. Een voorwerp trekt ook de aandacht van het publiek. Het oversized potlood heeft geen doel, behalve de aandacht van het publiek trekken.
- Streef ernaar benaderbaar te zijn, dat wil zeggen dat mensen je na afloop durven te benaderen. Geef de opponenten, de organisatoren na afloop een hand (ook als je boos bent). Het is een belangrijke geste.

9. Denk vanuit slachtoffers

Zorg dat je gemotiveerd bent. Zelf heb ik soms moeite me te motiveren voor een zoveelste debat over religie. Dan bedenken ik: waarom doe ik dit? Had ik mijn tijd niet beter kunnen besteden? Gelukkig ben ik een podiumtijger: ik vind het leuk om te spreken en te debatteren. Het is mijn hobby. Goed om mezelf daaraan te herinneren. Ik probeer met mijn voordracht slachtoffers een stem te geven. Ik doe het niet voor mezelf. Ik doe het voor de slachtoffers. Het is mooi meegenomen dat ik het leuk vind om te doen, meestal althans. De gedachte dat ik zelf slachtoffer had kunnen zijn, motiveert mij.

Zoek je eigen stijl. Besteed hier aandacht aan. Alleen het maken van je huiswerk, door alle argumenten te kennen, is niet voldoende om effectief te communiceren. Wat gelovigen op ongelovigen voor hebben is de waanzin. Denk aan al die godsdienstwaanzinnige fanaten die tomeloos hun waanideeën proberen te verspreiden. Er is geen garantie dat de gelovigen hun macht niet vergroten. Een betere wereld komt er niet vanzelf. De verworvenheden van de liberale open samenleving zijn kwetsbaar. Vrijheid en waarheid zijn kwetsbaar.

CITATEN

Alleen de wijze bezit ideeën; het grootste deel van de mensheid wordt erdoor bezeten. - Samuel Taylor Coleridge

De mens is bereid voor een idee te sterven, vooropgesteld dat het idee hem niet helemaal duidelijk is. - Paul Eldridge

't Idee dat men dadelijk begrijpt is veelal 't begrijpen niet waard. - Multatuli

Borrelen in Amsterdam met Herman Philipse en Mark Huisjes

René van Elst

Herman Philipse

De opkomst van toehoorders was, in verhouding tot wat ik voorheen bij de Amsterdamse Vrijdenkersborrel heb meegemaakt, verrassend goed op 20 december 2017 in het Dovenontmoetingscentrum aan de Stadhouderskade. Reden voor de organisatoren – Lex Hagenaars, oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, die deze avond leidde, en Geert Hogeveen van de ASP – om in hun nopjes te zijn. Aannemelijk is dat de naam van de spreker en een

mailtje aan alle DVG-leden een positief effect hebben gehad op de belangstelling. Niemand minder dan prof. dr. mr. Herman Philipse, bekend van o.a. het Atheïstisch Manifest (en natuurlijk bekend als onze Vrijdenker van het Jaar 2011), trad deze avond als spreker op. Met zijn heldere uitspraak, zijn duidelijke verhaal en zijn aanspreekbaarheid stelde deze Utrechtse hoogleraar degenen die op dit evenement waren afgekomen, niet teleur. Hij liet zich niet van de wijs brengen door de LED-strip-verlichting in deze ruimte die hem als een kermisattractie in een steeds veranderende kleurgloed zette (en die het mij moeilijk maakte om

goede foto's te maken). Overigens is het een prima voor dit soort bijeenkomsten geschikte ruimte.

Philipse stelde vier vragen en beantwoordde die zelf – na eerst het publiek de gelegenheid te hebben gegeven om te antwoorden – met stellingen, die hij telkens beargumenteerde.

Vraag 1: Zijn theologische rechtvaardigingen van morele normen geldig? Stelling: Een beroep op God kan geen geldige rechtvaardiging vormen van

welke morele opvattingen dan ook. Argumentatie met verwijzing naar de redenering van Socrates in Plato's dialoog "Euthyphro": als God iets gebiedt omdat het goed is, is hij overbodig voor de moraal, omdat morele waarheden ook wel zonder zijn superieure geest te ontdekken zijn; als iets goed is omdat God het gebiedt, is de moraal inhoudelijk arbitrair en is er geen *moreel* goede reden om Gods geboden te

gehoorzenamen.

Vraag 2: Hoe is te verklaren dat mensen een moreel bewustzijn hebben?

Stelling: Onze diepste, universele, morele overtuigingen zijn een contingent (toevallig) product van de biologische evolutie.

Argumentatie met verwijzing naar Charles Darwin: deze gaf in *Descent of Man* (1871) een evolutionaire verklaring voor het ontstaan van *moral sense* (sympathie, altruïsme, trouw etc.) via *random mutations* en *natural selection*. Wat het contingent zijn betreft: Darwin legde uit dat wij een

heel andere moraal zouden hebben als wij bijen waren. Joshua Greene (2013): "Moraal (...) evolueerde als een instrument (*device*) voor succesvolle competitie tussen groepen."

Vraag 3: Wat is het verband tussen de evolutionaire verklaring en de rechtvaardiging van onze morele oordelen? Wat is een houdbaar seculier rechtvaardigingsmodel?

Stelling: Op basis van aangeboren morele neigingen ontwikkelen mensen in de loop van de cultuurgeschiedenis nieuwe normen, bijv. de Universele Verklaring van de rechten van de mens.

Rechtvaardigingsmodellen: zie Immanuel Kant (categorische imperatief: handel alleen volgens dat principe, waarvan je kunt willen dat het een algemene rechtsregel wordt), Peter Singer (richt je op het welzijn en geluk van alle mensen; breid je morele cirkel uit) en John Rawls (confronteer initiële morele beginselen met feiten en probeer de beste oplossingen of normen te beargumenteren).

Het standpunt van Philipse: je moet voor het opbouwen van een goede morele theorie uitgaan van het evolutionaire feit dat alle mensen bepaalde aangeboren normen gemeenschappelijk hebben. Vervolgens moet je vaststellen wie relevant zijn voor het onderwerp waar je het over hebt (welke groep, eventueel alle mensen, eventueel ook alle toekomstige mensen en volgens sommige filosofen ook dieren) en dan breng je wetenschappelijke achtergrondkennis in het spel en ga je publiekelijk op basis van argumenten bediscussiëren wat voor een gegeven probleem de beste oplos-

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

Vraag 4: Wat is thans wereldwijd onze grootste morele uitdaging?

Stelling: Dat is de klimaatverandering, het concrete morele vraagstuk dat Philipse het meest fascineert en ook de meeste zorgen baart.

Argumentatie: Dat het de grootste uitdaging is, komt door de wetenschappelijke complexiteit, de verknoping van CO₂-uitstoot met de economie, het niet geschikt zijn van onze aangeboren morele neigingen voor dit probleem (we voelen ons er niet schuldig voor), het niet waarneembaar zijn van het verband tussen oorzaak en gevolg, etc.. Het is een moreel probleem omdat het gaat om de voorkoming van schade, die vooral toekomstige generaties treft.

Na het schilderen van de ernst van de klimaatproblematiek (zeespiegelstijging etc.) sloot Philipse zijn betoog af met de uitspraak dat de mensheid het, zoals het nu gaat, volgens hem niet gaat redden. Nu ik dit intik, bedenk ik dat ik hem had moeten vragen wat hij daarmee bedoelde. Totale ondergang? Aan de behandeling van vragen en aan discussie — over de beïnvloeding van politici in de V.S. door fossiele-energie-bedrijven, over positieve effecten van klimaatopwarming, over bestaanscriteria voor moraal, over de connectie tussen moraal en eigenbelang (en bestaat moraal eigenlijk wel?), over de kans dat wij de klimaatopwarming een halt kunnen toeroepen (en hoe dan?), etc. etc. — werd vervolgens meer tijd besteed dan aan de lezing zelf. Met applaus voor de spreker werd deze geslaagde avond afgesloten.

Mark Huisjes

Een maand later, op 17 januari jl., was de opkomst van belangstellenden weer zoals — helaas — gebruikelijk bij de vrijdenkersborrels in Amsterdam.

Geert Hoogeveen van de ASP was de gastheer bij een avond (nu zonder de veelkleurige kerstverlichting) waarin het woord werd gevoerd door Mark Huisjes, van wie u in Vrijdenker 2017-09 het artikel "Concurrentie voor de onzin van Deepak Chopra" heeft kunnen lezen. Hij sprak over bijgeloof, waanideeën en andere onzin en putte daarbij uit zijn database met meer dan 3000 voorbeelden van dergelijke fratsen. Huisjes heeft in Utrecht sociale geografie en milieuwetenschappen gestudeerd en is daarna de data-analyse ingegaan.

Zijn eerste onderwerp van deze avond was hetzelfde als in het bovengenoemde artikel, dus ik wil volstaan met het kort vermelden dat dit vooral ging over de wereldreis van Rolf Winters en zijn gezin en de daarvan gemaakte film "Down to Earth". Winters heeft een bedrijfje in motivatie en pleegt mentale mist te verspreiden.

Wat Huisjes hierover vertelde, leidde tot een levendig gesprek over zaken als

- vaccinatie en anti-vaxxers (Winters laat zijn kinderen niet vaccineren);
- ietsisme;
- het aantal boeken in bibliotheken en boekwinkels over natuurkunde en filosofie in verhouding tot het aantal over geloof en esoterie;
- Sam Harris en diens opvattingen t.a.v. spiritualiteit;
- het verschijnsel dat mensen zonder geloof zich christelijk of joods noemen omdat ze zich tot de christelijke cultuur resp. het joodse volk rekenen;

- Wim Hofman die zijn lichaams-temperatuur zegt te kunnen verhogen zodat hij een tijd in een ijsbad kan doorstaan. Daar moet wel een truc achter zitten, maar welke? En is het wel wetenschappelijk verifieerbaar?
- een gevaarlijke ontwikkeling, met name in Duitsland, dat de overheid gaat bepalen wat de waarheid (in tegenstelling tot 'nepnieuws') is. Maar hoe te denken over een verbod op Holocaust-ontkenning? Waar ligt de grens?
- wat links en rechts inhoudt in de V.S., hoe daar gedacht wordt over atheïsten en over seculier liberalisme, dat de V.S. de IS feitelijk hebben gesteund (volgens een van de aanwezigen);
- dat macro-economie zonder aandacht voor *consumer behavior* en het optreden van instituties onwetenschappelijke onzin is (volgens een van de aanwezigen);
- het bestaan van *junk science* en de indruk dat ook hoog opgeleiden vaak niet openstaan voor rationele argumenten.

Verder stelde Huisjes fratsen aan de orde — die ik nu niet ga uitleggen; alle pikante bijzonderheden vindt u via Google — als darm-irrigatie en ideeën over detoxificatie en *ear candling*. En dit was allemaal nog vóór de pauze.

Daarna ging de geanimeerde sceptische ronde-tafel-discussie nog tot half elf door.

Atheïstische YouTubers

Maarten Gorter

YouTube, iedereen kijkt er wel eens filmpjes op. Met meer dan 400 uur nieuw beeldmateriaal dat elke minuut wordt geupload is er voor elk publiek wel wat op te zien. Zo is er de afgelopen jaren een aardige atheïstische community ontstaan op YouTube. Sommige atheïstische YouTubers genieten zelfs enige vorm van invloed.

TJ Kirk, The Amazing Atheist

De Amerikaanse YouTuber TJ Kirk (1985) met 1 miljoen abonnees op zijn YouTube kanaal (voorheen vooral bekend onder de naam The Amazing Atheist) werd lang als de grootste atheïstische YouTuber gezien. TJ Kirk is nogal een opvallend figuur met zijn onverzorgde baard en lange haren en zijn controversiële uitspraken. Bovendien kwam het de afgelopen jaren af en toe voor dat er een naaktfilmpje van hem uitlekte. TJ Kirk is al sinds 2006 YouTuber; zijn filmpjes

werden al vrij vroeg goed bekeken. Hij maakte in het begin veel filmpjes waarin hij zijn kritiek gaf op religie. Tevens maakte hij filmpjes waarin hij extreem gelovigen belachelijk maakte. Aangezien hij de eerste grote atheïstische YouTuber was kwam hij ook nog wel eens op TV in Amerika om discussies te

voeren met gelovigen. De laatste jaren hebben veel atheïstische YouTubers waaronder TJ Kirk hun aandacht steeds meer verlegd van religie naar feminisme en de *social justice warriors* (SJW). Meestal wordt met een *social justice warrior* een nogal naïeve linkse feminist bedoeld die overtuigd is van multiculturalisme en cultuurrelativisme en vaak niet veel kritiek heeft op moslims of andere minderheden, maar wel op christenen en/of blanken. TJ Kirk heeft zowat de oorlog verklaard aan het feminisme, vrijwel al zijn filmpjes gaan er tegenwoordig over. Hij verloor in 2012 veel krediet toen hij in discussie was op het internet met een slachtoffer van verkrachting en tegen haar zei dat zij nog maar een keer verkracht moest worden. Hij heeft later hiervoor wel zijn excuses aangeboden. Vanwege de switch van religie naar feminisme en SJW verliest TJ Kirk kijkers. Veel mensen missen zijn humor over gelovigen en zijn typetjes die gelovigen nadoen. TJ Kirk lijkt over zijn hoogtepunt heen te zijn, maar hij heeft nog steeds een harde kern kijkers die veel aan hem doneren waardoor hij kan doorgaan met zijn filmpjes. Het is te hopen dat TJ Kirk ook weer eens filmpjes gaat maken over het geloof.

Kyle Kulinski, Secular Talk

De Amerikaanse YouTuber Kyle Kulinski (1988) met 500.000 abonnees op zijn YouTube kanaal Secular Talk verdedigt de strikte scheiding van kerk en staat, progressi-

visme, atheïsme en secularisme. Kulinski maakt in tegenstelling tot TJ Kirk een verzorgde indruk en blijft altijd beschaafd in zijn filmpjes. Het YouTube-kanaal Secular Talk maakt onderdeel uit van het machtige progressieve YouTube-kanaal The Young Turks 1). Kulinski is ook medeoprichter van Justice Democrats, een progressieve lobbygroep gelinkt aan de populaire progressieve senator Bernie Sanders die in 2016 verloor van Hillary Clinton tijdens de verkiezing voor het presidentskandidaatschap van de Democratische Partij. Kulinski heeft veel invloed onder jongeren en ik sluit een politieke carrière voor hem niet uit. In tegenstelling tot veel andere atheïstische YouTubers is Kulinski nog steeds voornamelijk gefocust op religie en veel van zijn kritiek richt zich op de extreme gelovigheid van de Republikeinse Partij. Kulinski maakt ook wel eens filmpjes over feminisme en *social justice warriors*, maar deze zijn niet zijn hoofdprioriteit, hij ziet extreem-rechts in Amerika als iets veel gevaarlijkers dan de *social justice warriors*. Kulinski is al sinds 2008 actief en verliest geen populariteit, sterker nog hij blijft alleen maar groeien. Ik verwacht voor de 29 jarige Kulinski een grote carrière zowel op YouTube als in de politiek.

Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Carl Benjamin, Sargon of Akkad

De Engelse YouTuber Carl Benjamin (1979) met 730.000 abonnees op zijn YouTube kanaal Sargon of Akkad wordt vaak kortweg Sargon genoemd (verwijzing naar de semitische koning Sargon van Akkad 2334-2279 v.o.j.).

Hij is een uitgesproken, controversiële, atheïstische YouTuber. Sargon staat bekend om zijn anti-feministische, anti-islamitische, anti-immigratie en anti-Europese opvattingen. Sargon is daarom ook erg populair in rechtse kringen en zelfs ook in extreem-rechtse kringen. Sargon noemt zichzelf echter altijd een centrum-linkse liberaal. Sargon kan uitstekend atheïsme verdedigen, echter 90% van zijn filmpjes gaan over

feminisme en *social justice warriors*. Persoonlijk volg ik hem al niet meer sinds 2016 toen tijdens het brexit referendum zijn haat tegen de Europese Unie extreme vormen aannam. Hij steunt ook Trump, Marine Le Pen en andere rechts-populistische politici. Zelfs als deze politici een bedreiging zijn voor de strikte scheiding van kerk en staat blijft hij hen steunen. Dit komt hem op veel kritiek te staan vanuit het steeds kleinere atheïstische deel van zijn achterban. Het is een tendens sinds 2014 dat veel van oorsprong atheïstische YouTubers alleen nog maar filmpjes maken over feminisme en *social justice warriors*. Ook financieel blijkt dit niet slim te zijn van Sargon. Zijn extreme opvattingen leiden ertoe dat YouTube geen advertenties meer toont bij zijn filmpjes. Bedrijven willen niet hun reclame zien bij extreme opvattingen. Sargon verdient niets meer aan zijn filmpjes, hij is volledig afhankelijk van donaties, waar hij toch nog een aardig inkomen van \$8900 per maand mee verdient.

Felix Kjellberg, PewDiePie

De Zweedse YouTuber Felix Kjellberg (1989), beter bekend als PewDiePie op zijn gelijknamige YouTube kanaal, heeft 60 miljoen abonnees. Hij is hiermee de grootste YouTuber ter wereld. Al zijn filmpjes zijn bijelkaar 16 miljard keer bekeken. PewDiePie maakt vooral Let's Play filmpjes waarin hij videogames speelt en becommentarieert. Toch verdient PewDiePie het om in dit lijstje te staan, ook al is hij eigenlijk niet een YouTuber gericht op atheïsme.

In veel van zijn grappjes richt hij zich op het geloof. PewDiePie is de laatste tijd vaak negatief in het nieuws geweest, zo zei hij laatst het woord "Nigger" in een van zijn livestreams. Ook had hij twee mensen uit Sri Lanka betaald die beloofden voor \$5 een dansje te doen met een tekst op een bord naar keuze. PewDiePie had toen gevraagd of zij de tekst "DEATH

TO ALL JEWS" erop wilden zetten (hij had verwacht dat zij het niet zouden doen) hetgeen zij ook deden. PewDiePie heeft toen voor alle commotie die daarop volgde zijn excuses aangeboden. Hij maakt nu in zijn filmpjes de grap dat hij "bekeerd" is naar het christendom en elke keer als hij vloekt dan zegt hij "Oeps sorry, ik ben nu een christelijk kanaal". Vanwege zijn populariteit bij jonge Amerikanen van 12 tot 16 jaar die minder gesecculariseerd zijn dan Europese jongeren draagt hij bij aan de ontkerkelijking. Veel van deze jonge kinderen gaan dan toch twifelen aan het geloof als hij het zo belachelijk maakt. Sommige kinderen horen nergens anders kritiek op het geloof dan op YouTube. Spijtig genoeg gaat PewDiePie ook steeds meer op de toer van het grappen maken over het feminisme en *social justice warriors*. Het is te hopen dat ook hij niet de atheïstische roots van zijn kanaal gaat kwijtraken. Er zijn al te veel kanalen die van oorsprong atheïstisch waren en in deze kuil vallen.

1) Al doet de naam "The Young Turks" denken aan de nationalistische Turkse beweging "Jonge Turken" die verantwoordelijk is voor de Armeense genocide én al is dit kanaal opgericht door de (atheïstische) Turkse-Amerikaan Cenk Uygur, de naam The Young Turks heeft niets met deze beweging te maken. *Young turk* is ook een uitdrukking in het Engels voor een jonge rebel binnen de gevestigde orde.

Ambities van een vrijdenker *Paul Hopster*

1. Vanaf het jaar 2025 zullen er wereldwijd gelijke rechten en plichten zijn voor mannen en vrouwen.
2. Vanaf het jaar 2025 zullen wereldwijd alle klassen in basis- en voortgezet onderwijs gemengd zijn naar geslacht.
3. Vanaf het jaar 2025 zal besnijdenis van jongens zijn verboden en vervangen door afknippen van een nagel of een haarlok.
4. Vanaf het jaar 2025 zal besnijdenis van meisjes zijn verboden en vervangen door afknippen van een nagel of een haarlok.
5. Vanaf het jaar 2030 zal het verplicht dragen van een hoofddoek voor vrouwen zijn afgeschaft.
6. Vanaf het jaar 2030 zal rituele slacht zijn afgeschaft.

7. Vanaf het jaar 2030 zal er wereldwijd vrije beschikbaarheid zijn van anticonceptiemiddelen.
8. Vanaf het jaar 2030 zal wereldwijd een huwelijk van homoseksuele mannen of lesbische vrouwen erkend zijn.
9. Vanaf het jaar 2035 zullen alle wereldleiders of presidenten homoseksualiteit erkennen als aangeboren variant van de seksuele ontwikkeling.
10. Vanaf het jaar 2035 zal het homoseksuele deel van de wereldbevolking geen discriminatie meer ondervinden.
11. Vanaf het jaar 2035 zal het wereldwijd mogelijk zijn euthanasie te plegen.
12. Vanaf het jaar 2035 zal toename van de wereldbevolking zijn overgegaan in afname van de wereldbevolking.

Reacties?

Paul Hopster (1940), gepensioneerd psycholoog; 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker"; 1999-2009 hoofdredacteur en van 2009 tot 2016 redacteur van "De Vrijdenker".

Zo had ik Hitler moeten willen doden

Anton van Hooff

Wanneer zou ik 'nee' zeggen tegen een tiranniek bewind? Had ik bijvoorbeeld in de herfst van 1940 geweigerd de Ariërv verklaring te tekenen en daardoor mijn leraarsbaan op het spel gezet? Zou ik solidair zijn geweest met mijn Joodse collega's die weg moesten? In de leraarskamer had ik vast niet geprotesteerd toen iemand zei dat hij ook wel met wachtgeld thuis wilde zitten en de anderen knikten.

Het was wel gezellig

Ach, er waren toen zoveel argumenten om niet de kont tegen de krib te gooien. Je wilde je gezin niet toch niet in gevaar brengen. Gewapend verzet lokte alleen maar represailles uit. En paste niet iedereen zich aan? Accommodatie zou men dat na de oorlog noemen. Net als iedereen kankerde je op de moffen, misschien wees je wel eens een Duitse militair de verkeerde weg. Mijn vader die toentertijd in een slagerij werkte, had samen met een collega volop gespuugd in een rollade die een NSB-vrouw had besteld. Later had ze gezegd dat-ie zo heerlijk mals was geweest. Dat was zijn verzetsdaad geweest.

Ondertussen werden in Den Haag tienduizend Joden afgevoerd. Hij moet gezien hebben dat in het centrum waar hij was opgegroeid en nog steeds werkte, de Joodse zaken verdwenen. Daarbij moet ook de bakkerij zijn geweest waar ze 'voor de oorlog' op zondag altijd vers brood haalden, want de Joodse winkels waren alleen op zaterdag dicht. Ik heb mijn ouders nooit over de deportatie van hun Joodse stadsgenoten horen spreken. Ja, wel over de hongerwinter. Het hoorde bij het zondagsritueel dat bij het warme middagmaal dezelfde herinneringen werden opgehaald. En als je je bord niet leeg at, kreeg je te horen: 'Als je de hongerwinter had meegemaakt...' Nog steeds is voedsel voor mij iets heiligs dat je niet zomaar weg mag gooien.

Ja, die hongerwinter was erg geweest, maar eigenlijk, zei mijn moeder eens, waren de eerste oorlogsjaren niet eens ongezelig. Mensen deelden in groepjes op straat de laatste nieuwtjes en geruchten. Je voelde je erg verbonden.

Voor de meeste Joodse Nederlanders kwam het verzet te laat op gang. Pas toen in 1943 de krijgskansen keerden, ontstond er een omvangrijke ondergrondse, die zich vooral toeleegde op het helpen van onderduikers en het maken en verspreiden van illegale krantjes. Gewapend verzet werd maar weinig geboden.

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Het late Duitse verzet

In Duitsland was het niet anders. *Die Weiße Rose*, de groep studenten waarvoor Thomas Spickmann verdiende aandacht vraagt (zie pag. 24 van dit blad), begon pas in juni 1942 vlugschriften te verspreiden. **Von Stauffenberg**►, beroemd door zijn mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944, voegde zich pas in de herfst van 1943 bij een groep militairen die zich van de Führer wilde ontdoen. Voor deze beroepsofficieren was het duidelijk dat de militaire nederlaag onafwendbaar was. Als de leider weg was, die als 'militair genie'

fatale beslissingen had genomen, was misschien nog een eervolle vrede te sluiten. Er werd zelfs van gedroomd om samen met de westelijke geallieerden de kruistocht tegen de bolsjewieken voort te zetten. Enfin, er heersten niet erg frisse denkbeelden, zoals ook blijkt uit de laatste uitroep van Von Stauffenberg toen hij op de binnenhof van het Bendlerblock, het Berlijnse hoofdkwartier van de Wehrmacht, voor het vuurpeloton stond: 'Es lebe das heilige Deutschland!'

Wat mij bij de uitvoering van de diverse pogingen tot tirannenmoord blijft verbazen, is het gebrek aan professionaliteit bij deze beroepsmilitairen. Ze plaatsden een explosief met een ontstekingsmechanisme in het laadruim van een vliegtuig, niet bedenkend dat het daar te koud was. Von Stauffenberg nam de tweede tas met springstof niet mee naar de stafbespreking omdat hij met zijn enige, verminkte linkerhand de tijdsontsteking niet aan de praat kreeg. Natuurlijk zou die door de eerste tas tot ontploffing zijn gebracht.

Dan Georg Elser

Hoeveel indrukwekkender zowel door motief als uitvoering is daarmee vergeleken de aanslag die Georg Elser op 8 november 1939 pleegde in de Münchener Bürgerbraukeller, waar de jaarlijkse herdenking van de mislukte staatsgreep van 1923 plaatsvond. Het doel van deze linkse meubelmaker die alles alleen deed, was gewoon geweest de oorlog te voorkomen door Hitler, Göring en Goebbels met één klap te doden, verklaarde hij na zijn arrestatie. Hij bereidde de aanslag zorgvuldig voor. Eerst ontvreemde hij bij een van zijn werkgevers springstof. Daarvan voorzien trok hij naar München. Hij maakt de burens wijs dat hij in zijn gehuurde werkplaats aan uitvindingen werkte. In werkelijkheid maakte hij een tijdsmechanisme.

Vanaf eind augustus 1939 liet hij zich avond aan avond in de Bürgerbraukeller insluiten. 's Nachts holde hij de zuil uit die zich boven het spreekgestoelte van Hitler bevond. Om het geluid dat hij maakte, te neutraliseren wachtte hij telkens tot de automatische toiletspoeling in het gebouw aansprong. Dat gebeurde iedere tien minuten. Het puin stopte hij in een koffer. Overdag nam hij die onder de ogen van het personeel mee en gooide de inhoud in de rivier.

Elser stelde in de nacht van 7 op 8 november het moment van de explosie in op 8 november 21:20 uur en nam de trein in de richting van Zwitserland. De bom ontplofte op de ingestelde tijd, doodde acht mensen en verwondde er 63, maar onder hen was niet Hitler. Die was met zijn staf dertien minuten tevoren weggegaan, want wegens de mist moest men

in plaats van het vliegtuig de trein nemen; dom toeval, maar volgens de nazi's de goddelijke voorzienigheid (alweer een reden om niet in een god te

geloven). Elser werd in Konstanz toen hij de grens met Zwitserland wilde passeren, wegens zijn verdachte persoonsbewijs gepakt, nog vóór de ontploffing in München. Gaandeweg werd duidelijk dat hij de aanslagpleger was, al wilde de Gestapo lang niet geloven dat hij alles alleen had gedaan. Pas toen hij in gevangenschap een tweede mechanisme construeerde, werd hij geloofd.

Hij werd in een concentratiekamp bewaard voor een showproces na de Endsieg. Vlak voor de eindnederlaag werd hij op 9 april 1945 met een nekschot vermoord.

Late eer

Het duurde na de oorlog enige jaren voordat Von Stauffenberg niet meer als trouweloze verrader werd beschouwd. Tegenwoordig worden bij het Bendlerblock om de twee jaar rekruten van de Bundeswehr 'ingeschworen'. Postuum is zijn daad door de grondwet van de BRD goedgekeurd. Die bevat

Der Münchner Attentäter verhaftet

Georg Elser der Mörder, Intelligence Service der Auftraggeber, Otto Straffer der Organisator

Chef des Intelligence Service für West-europa von deutscher Polizei verhaftet

Der Reichsführer SS über die Aufklärung des Verbrechens

Der Reichsführer SS über die Aufklärung des Verbrechens

Der Reichsführer SS über die Aufklärung des Verbrechens

Der Chef des britischen Intelligence Service für West-europa und sein Kommandant der Abteilung für Deutschland

Die britischen Agenten gingen in die Falle

Die britischen Agenten gingen in die Falle

namelijk in artikel 20.4 een unieke bepaling: 'Tegen iedereen die erop uit is dit stelsel af te schaffen hebben alle Duitsers het recht tot verzet, als een ander middel niet mogelijk is.'¹ Leden van zijn groep en die van *Die Weisse Rose* werden in 1964 op een serie postzegels afgebeeld. Georg Elser heeft pas in 2003 zijn postzegel gekregen. Zo'n arbeider met communistische sympathieën was moeilijker te rehabiliteren dan een adellijke officier of protestantse studenten.

Toen ik in februari 2017 's avonds door de Wilhelmstrasse liep was ik verbaasd over groot profiel in neonbuizen. Pas later kwam ik erachter dat dat het gezicht van Georg Elser was. Vooral humanisten in Württemberg, waar Elser vandaan kwam, houden zijn nagedachtenis in ere.

Terwijl Von Stauffenberg en de zijnen maanden lang delibereerden of *Tyrannenmord* moreel wel te rechtvaardigen was², ging Elser vastberaden tot de daad over. Zo zou ik moeten willen zijn.

¹ Gegen jeden, der es unternimmt, diese Ordnung zu beseitigen, haben alle Deutschen das Recht zum Widerstand, wenn andere Abhilfe nicht möglich ist.

² Dominee Niemöller suste hun geweten met de opvatting dat de goede god hun moord wel zou vergeven omdat daarmee vele moorden werden voorkomen.

Ambrose Bierce (1842 -1913/1914) was een Amerikaans satiricus, vandaar 'Bitter Bierce'. Meest bekend is zijn *The Devil's Dictionary* die in wekelijkse afleveringen van 1881 tot 1906 verscheen. Een aantal van zijn omschrijvingen die te maken hebben met religie, heb ik vertaald.

Anton van Hooff

THEOSOFIE: geloof met alle stelligheid van religie en al de geheimen van de wetenschap.

VRIJMETSELAARS: een orde met heilige riten, groteske ceremonieën en fantastische kostuums ... De orde was op verschillende tijdstippen gesticht door Karel de Grote. Julius Caesar, Cyrus, Salomon. Zoroaster, Confucius en Boeddha. Haar symbolen zijn gevonden in de catacomben van Parijs en Rome, op de stenen van het Parthenon en de Chinese Muur, bij de tempel van Karnak en Palmyra en in de Egyptische piramiden - steeds door een vrijmetselaar.

VROOMHEID: eerbied voor het Opperwezen, gebaseerd op Zijn veronderstelde gelijkenis met de mens.

ZONDVLOED: een opmerkelijk eerste experiment in dopen dat de zonden en de zondaars van de wereld wiste.

Zelf en wereld volgens Montaigne (6)

Kennis en oordelen / subjectiviteit

Sicco Polders

Voor Montaigne is filosofie de kunst te leren leven en te leren sterven, en dat staat niet in boeken, maar dat wordt geleerd in de praktijk.¹ Hij was zeker geen academisch geschoolde filosoof met een diepzinnige theorie op het gebied van bijvoorbeeld metafysica of kentheorie. Zijn werk was wel van invloed op filosofen, zoals op de grote Duitse Verlichtingsdenker Immanuel Kant (1724-1804). Kants kentheoretische vraag “Wat kan ik weten?” was het levensmotto van Montaigne, dat hij tevens op een medaillon had laten graveren: “Que sçay-je?”² In het essay *Apologie voor Raymond Sebond* schrijft Montaigne: “De menselijke ogen kunnen de dingen alleen waarnemen in een vorm die ze kennen.”³ Kants kenleer in een notendop.

Het inductieprobleem

Kant ondernam in de achttiende eeuw een ambitieus project. Hij wilde de grenzen van de menselijke kennis trekken. Zijn wens ontstond toen hij de sceptische conclusies van de op deze plek al eerder genoemde David Hume probeerde te weerleggen. Hume had scherpzinnig aangetoond dat er op het gebied van oorzaakelijkheid geen zekere kennis bestaat, het zogeheten inductieprobleem. Hoe vaak we ook ervaren dat wat we omhoog gooien omlaag komt, er is geen zekerheid dat het morgen weer gebeurt. Hume geeft een voorbeeld aan de hand van biljartballen. Wij nemen waar dat de witte bal tegen de rode bal stoot en dat vervolgens de rode bal beweegt. Maar wat we niet kunnen waarnemen, is dat er een noodzakelijk verband is tussen het stoten van de witte bal tegen de rode bal en het daaropvolgende bewegen van de rode bal. Er is gebeurtenis A, het stoten van de witte tegen de rode bal, en gebeurtenis B, het bewegen van de rode bal. Maar B gebeurt ná A, niet per se dóór A. Omdat B steeds volgt na A geloven we in een causale samenhang, maar Hume stelt dat

Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. De tekst maakt onderdeel uit van de te verschijnen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd'.

‘daarna, dus daardoor’ niet logisch geldig is. Hume concludeert zelfs dat er helemaal geen noodzakelijke verbanden bestaan tussen welke twee gebeurtenissen dan ook. Een lastig te verteren conclusie omdat het dagelijkse leven aan elkaar hangt van causaliteit.

De copernicaanse wending van Kant

Hume was zich dit bewust. Onze verwachtingen zijn gerechtvaardigd, zei hij, maar niet vanwege causaliteit, maar door gewoonte. Causale gevolgtrekking is niet meer dan een psychologisch mechanisme, zoals de geconditioneerde reflex van de hond van Ivan Pavlov. De mens ervaart een gevoel van noodzakelijkheid, maar deze noodzakelijkheid is niet logisch dwingend. Zowel de verwachting van de hond als van de mens zegt niets over de toekomst, alleen over het verleden. Een hond die maandelijks na een signaal voedsel krijgt, zal een minder sterke verwachting hebben dan een hond die dit dagelijks overkomt. Maar alles blijft mogelijk: signalen gevolgd door voedsel, of door elektrische schokken, of door helemaal niets. Of zelfs helemaal geen signalen meer.

Kant ► weigert te accepteren dat de ervaring van causaliteit samenhangt met gewoonte. Hij wil wel aanvaarden dat oorzaakelijkheid niet valt waar te nemen in de bui-

tenwereld, maar niet dat het een psychisch fenomeen is. Kant draait de boel om: als oorzaakelijkheid niet buiten ons ligt, ligt deze in ons. Hierdoor kunnen wij niet anders dan ervaren dat aan elk gevolg een oorzaak ten grondslag ligt. Kants copernicaanse wending is een omslagpunt in de filosofie. Onze kennis richt zich niet naar de werkelijkheid, maar de werkelijkheid richt zich naar onze kennis. Al onze gewaarwordingen, van levenloze objecten tot aan onszelf, komen tot ons via onze fysieke structuur. Deze structuur – onze eigen aard – begrenst ons vermogen tot kennen. “De wereld zien is haar veranderen”, volgens Kant. Dat wat verschijnt in de zintuiglijke aanschouwing wordt gevormd door ons ‘kenapparaat’. Niets verschijnt zoals het van zichzelf is. Enerzijds is er de wereld van de dingen zoals die zich aan ons voordoen, en anderzijds de wereld van de dingen zoals die op zichzelf zijn. Het is de wereld van het ‘Ding für mich’ en het ‘Ding an sich’. En van deze laatste wereld kunnen we niets weten, daartoe hebben we geen toegang. Het is een wereld die wel bestaat, maar die niet door ons kan worden ervaren. Montaigne vroeg zich af: “Wie weet of de mensheid bij ontstentenis van een bepaald zintuig niet dezelfde dwaasheden begaat, en of ten gevolge van dat tekort het ware gezicht der dingen niet grotendeels voor ons verborgen blijft?”⁴ Kant zou zeggen dat zelfs met dat zintuig ‘het ware gezicht der dingen verborgen blijft’ omdat ook dat de werkelijkheid zal vervormen.

Subjectiviteit van het oordeel

Het in twijfel trekken van de mogelijkheid tot het vellen van een juist oordeel over de werkelijkheid, gebeurt in de alledaagse praktijk van-

zelfsprekend niet zo diepgaand zoals Kant dat deed, maar is nog steeds gangbaar. Ook Montaigne was sceptisch over ons oordeelsvermogen en noemde als noodzakelijke voorwaarde voor een goed oordeel de eigen ervaring. In zijn essay *Over de ervaring* is Montaigne het roerend eens met de Griekse wijsgeer Plato "...dat wie ernaar streeft een echte arts te worden alle ziekten die hij wil genezen en alle symptomen en omstandigheden waarover hij moet oordelen zelf doorge-maakt moet hebben."⁵ Aan een dergelijke arts zou hij zich graag toe-vertrouwen. Het is een streng en hard-vochtig criterium voor aanstaande artsen (wie gunt men al die kwalen?), maar Montaigne poneert wel een veel-gehoorde stelling. Ik verwoord deze als volgt: 'Pas na eigen ervaring kan men juist oordelen'. Twee varianten werden me onlangs voor de voeten geworpen. Na een negatief oordeel over skiën, was het antwoord: "Je weet niet wat je mist, want je hebt het nog nooit gedaan." En na een voorzichtig advies over opvoeding, was het ver-weer: "Daar kun je niet over meepra-ten, want je hebt zelf geen kinderen."

Wat wordt ermee bedoeld, dat pas de eigen ervaring een oordeel recht-vaardigt? Wellicht dit: dat diegene die oordeelt zonder ooit zelf te hebben geskied of zonder eigen kinderen, nooit kan weten wat de ander die wel skiet of kinderen heeft, ervaart. Maar dat is weinig zinvol, aangezien we nooit kunnen weten wat de ander ervaart. We zijn afzonderlijke subjec-ten, met eigen, unieke ervaringen. Al mijn ervaringen zijn mijn ervaringen, niet die van iemand anders. Ander-mans hoofdpijn wordt nooit en te nimmer mijn hoofdpijn en vice versa. Elke ervaring is volstrekt eigen aan het subject dat het ervaart. Een ander ziet niet wat ik zie en hoort niet wat ik hoor. Hij heeft niet mijn gedachten en niet mijn lichaam. Zelfs al zou ik tien kinderen hebben en Olympisch ski-kampioen zijn, nog steeds zijn dat mijn kinderen, niet die van een ander, en het zijn niet andermans ski-ervaringen, maar die van mij. Altijd blijven we eilanden in een stroom van ervaringen.⁶ Dat is niet erg, want in die diepgewortelde, existentialistische eenzaamheid zit kracht en schoonheid.

Oordelen zonder eigen erva-ring

Maar dat ik andermans ervaring niet kan ervaren, betekent niet dat ik het niet kan beoordelen. Montaigne verwijt artsen dat ze niet de juiste diagnose kunnen stellen, omdat ze zelf de ziekte nooit hebben ervaren.⁷ Heeft hij gelijk? Ik denk van niet. Men kan over de meest uiteenlopende zaken goed oordelen, zonder het te hebben ervaren. Zonder ooit op twee ski's van een berg te zijn afgedaald, kan ik mij levendig voorstellen hoe dat is. Ik heb veel gesport, weet wat het is om mijn beenspieren intensief te gebruiken, ken vrieskou en sneeuw en het gevoel van rozige vermoeidheid na een zware, inspannende dag. Met behulp van enige levenservaring en ons voorstel-tingsvermogen, in combinatie met onze beschikking over taal, waardoor we bijvoorbeeld een begrip als snel-hed kunnen vatten, kunnen we tot een correct inzicht komen, zonder zelf de ervaring te ondergaan. Neem een wat extremere ervaring als voorbeeld: zonder ooit te zijn onthoofd, kan ik mij van alles voorstellen bij de ervaring zelf. Ik weet hoe een snijwond voelt. Ik weet ook hoeveel zenuwen er door mijn nek lopen; hoe gevoelig die is wanneer ik daar word gekust. Ik kan mij dus levendig voorstellen wat het is, als er een gekarteld mes overheen wordt gehaald, waarmee mijn hoofd wordt afgezaagd. Ik kan me dat zo goed voorstellen, dat ik er misselijk en bang van word. Evolutionair gezien is dit inlevingsvermogen ook van nut gebleken. Als we pas nádat we zijn verscheurd door een tijger, door zouden hebben hoe erg het is om te worden verscheurd door een tijger, als we alleen die situaties goed kunnen beoordelen die we eerst zelf ervaren, hadden we het dan overleefd?

Vooroordelen

Nu kan iemand zich vergissen. Thales, de eerste Westerse filosoof, zei nooit kinderen te willen omdat hij zo van kinderen hield. Wellicht kende hij zichzelf of kinderen slecht. Ik beschouw kinderen als een aanslag op mijn vrijheid. Dat zou een vergissing kunnen zijn. Maar dat is dan eerder een verkeerde inschatting van mijn eigen persoonlijkheid en wensen, dan dat ik niet weet welke invloed kinde-

ren op mijn leven hebben 'omdat ik ze zelf niet heb'. De opvatting dat skiën een bergonterende bezigheid is, beoe-fend door activiteitsfanaten met hedo-nistische inslag, is wellicht een vooroordeel ten opzichte van skiërs, maar hoeft geen gebrek aan eigen ervaring te zijn.

Hoe ontstaat een dergelijk voor-oordeel? Kan het worden weggenomen door eigen ervaring? Ongetwijfeld, maar dit is niet noodzakelijk voor een minder bevooroordeeld oordeel. Het zelf ervaren van een afdaling op ski's of van het gejengel van een kind, kan bijdragen aan een idee van wat het behelst. Maar evengoed kan de eigen ervaring afbreuk doen aan een meer objectieve oordeelsvorming, bijvoor-beeld in het geval van een slechte ervaring. Stel, ik ga een keer skiën en breek meteen een been: zou deze erva-ring er dan niet debet aan zijn dat mijn oordeel over skiën minder nauwkeurig is dan vóórat ik de proef op de som nam? Montaigne kwam op basis van eigen ervaring – er was geen arts die zijn kwalen kon genezen – tot de mijns inziens overhaaste conclusie dat alle artsen kwakzalvers zijn. Want eigen ervaring is inderdaad voor de ander altijd onervaarbaar, echter niet onbe-grijpelijk. En iets niet zelf te hebben ervaren kan leiden tot een objectiever en helderder oordeel.

¹ Montaigne, *Essays*, vert. Frank de Graaff, Uitg. Boom: Amsterdam, 2001, p.207.

² Oud-Frans voor "Que sais-je?" ("Wat weet ik?").

³ ME p.626. Een toevoeging van Montaigne uit de versie van 1588, de zogeheten B-tekst.

⁴ ME p.693.

⁵ ME p. 1276.

⁶ Vrij naar Dolly Partons hit *Islands in the stream*.

⁷ Geldt dat ook voor rechters? Die hebben geen leven meer als een afgewogen en rechtvaardig oordeel vereist dat het leven van de beschuldigten wordt doorleefd. Nee, zou Plato zeggen bij monde van Socrates: "De rechter [...] heeft eveneens zijn geest nodig om de geest van anderen te leiden en daarom mag hij niet opgroeien in slecht gezelschap en ook mag hij dat niet opzoeken. Hij mag zijn rechtsgevoel niet uitschakelen door allerhande wandaden te begaan om inzicht te krijgen in andermans misdaden, terwijl de arts zijn lichaam juist wel ziek mag laten worden."

Op de valreep door Tom van Ewijk

Uitgeverij U2pi, 231 pagina's

Enno Nuy (mini-c.v. op pag. 3)

Onlangs verscheen bij Uitgeverij U2pi *Op de valreep*, beschouwingen en essays van Tom van Ewijk (1934), oud-journalist, vertaler, dichter, autodidact-filosoof, schrijver, levensgenieter en fervent sigarenliefhebber, getuige de dichtregels *Laat als ik sterf maar om mij heen / de geuren zweven van Hajeen / en wacht mij, heer, bij 't poortje van de hel / op met een doos Corona Naturel. / Zo voor het laatst ontmoeten wij elkaar / dan ben ik graag voor eeuwig de sigaar*.

Eerder verscheen van zijn hand *Maatschappij of haatschappij* (Aspekt 2009) waarin de auteur de geschiedenis van de islam vergelijkt met het huidige islamfundamentalisme. In *Op de valreep* brengt Van Ewijk zijn ideeën en mijmeringen over een breed scala aan verschijnselen samen. Alsof hij nog één keer zijn licht wil laten schijnen over al die ontwikkelingen waarvoor hij zijn leven lang belangstelling had. Maatschappelijke, politieke en religieuze ontwikkelingen maar ook filosofische overpeinzingen en niet te vergeten humor.

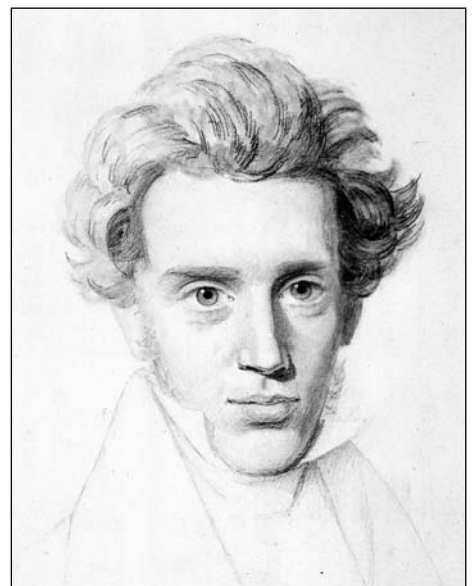
Want ook al is het Van Ewijk ernst als hij over de islam, homofobie, de ruimtevaart, de evolutie of welk onderwerp dan ook schrijft, de humor is nooit ver weg. Soms in de vorm van sarcasme of ironie, vaak in de vorm van zelfspot en steevast door zijn toon die helder en duidelijk is maar

tegelijktijd ook doordrongen van betrokkenheid. Daardoor worden zijn teksten, zijn credo's, nergens opdringerig of drammerig. Het afsluitende essay *Voor eeuwig de sigaar* is een heerlijke ode aan die rookwaar die alleen door de echte genieter begrepen wordt. En ofschoon ikzelf al decennialang niet meer rook en nooit echt een sigarenfanaat was, weet Van Ewijk met humor en esprit te overtuigen hoe heerlijk zo'n sigaar zijn kan. En ronduit hilarisch zijn de overpeinzingen in *Tragische viezerik*. Overpeinzingen over de stoelgang, geen aspect daarvan wordt overgeslagen, het is als het ware een 'sociologie van de stoelgang' geworden. Werkelijk onnavolgbaar is de wijze waarop Van Ewijk ontlasting als een metafoor voor macht beschouwt als hij zelfs Canetti opvoert die schreef: "De stront die van de ooit levende buit is overgebleven, is met onze bloedschuld beladen en levert het bewijs van wat wij gedood hebben". En hij sluit af met: "Werkelijk alleen is de mens slechts met zijn stront. Daar zit je dan".

Maar er is veel meer te genieten zoals in *Dierlijk duurt het langst*. Waarin Van Ewijk Descartes een gevaarlijk denker noemt, omdat met hem een wijze van gevoelloos denken opgang maakte die tot de dag van vandaag de beoefenaren van de natuurwetenschappen beheerst. Dat Descartes dierproeven uitvoerde en zo'n enorme sadist was, wist ik niet. Je kunt je niet voorstellen dat een man als hij zo opzichtig in de fout gaat, simpelweg negeert wat hij met zijn eigen zintuigen waar kan nemen. En dat is dezelfde man die zegt: ik denk, dus ik ben?! Nee, dan prefereer ik toch het motto van de schrijver Van Ewijk zelf: "*Ik leef, dus ik ben*". Het uitvoeren van experimenten op dieren, ook al is het dan ten dienste van het genezen van mensen, blijft een moeilijk fenomeen. Er zijn inmiddels scherpe protocollen voor opgesteld en je moet hopen dat alle wetenschappers zich aan zo'n ethische gedragscode houden. Van Ewijk merkt fijntjes op: "Het cartesianisme heeft in de heldere vriesnacht van zijn denkwereld het menselijk gevoel in de kou laten staan. Descartes heeft daartoe de aanzet gegeven. (--) Hoe funest de invloed van zijn denken op onze omgang met dieren is geweest, wekt verbijstering". En Van Ewijk sluit dit essay af met de woorden: "Maar hoe volmaakt we ook zullen worden, de aap in ons zullen we niet kwijtraken. Dierlijk duurt het langst".

Godsdienst is fantastisch is een prachtig essay over religies die als bindmiddel zouden moeten functioneren maar al te vaak ontaarden in splijtzwammen. De kwalificatie 'fantastisch' moeten we

hier niet overdachtelijk maar letterlijk nemen. Maar voor we bij die conclusie zijn aangeland schrijft Van Ewijk: "Maar als de Deense filosoof **Søren Kierkegaard** in zijn *Johannes Climacus* zegt dat geloven begint met twijfelen, is het mijn ervaring dat twijfelen met geloven begint". Een lange stoet van kerkvaders, filosofen en schrijvers trekt aan ons voorbij, van Ewijk introduceert de theofantast en citeert Thomas van Aquino, Marilyn French, Canetti en vele anderen en laat ons onder veel meer zien hoezeer religies de onderworpenheid van de vrouw aan de man cultiveerden.

Vele essays meanderen en Van Ewijk neemt de tijd om zijn verhaal vorm te geven en ze zijn alle zonder uitzondering goed geschreven. En ofschoon de schrijver bij tijd en wijl cynisch dreigt te worden en sombert is hij toch altijd weer op zoek naar een uitweg uit die somberte. En hoewel hij constateert dat er weinig aanleiding is om al te vrolijk te worden van de menselijke soort ontgaat hem tegelijkertijd niet het individu, dat zo vaak wel degelijk aanleiding is tot vreugde, bewondering en liefde. Onze canons en geschiedenisboeken worden gevuld met talloze personen en namen maar de mooiste en liefste mensen zullen we er niet tegenkomen. De Amerikaanse filosoof Howard Zinn schreef: *Het enige wat echt van belang is, zijn de ontelbare kleine daden van onbekende mensen. Zij leggen de basis voor belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis. Zij hebben in het verleden dingen bereikt en zij zijn het die dat ook in de toekomst moeten doen.* Schrijver Claudio Magris schreef: *In de kleine geschiedenis zit het geluk, in de Geschiedenis het nihilisme.* Ik stel mij zo voor dat van Ewijk deze laatste twee van harte onderschrijft.

En nog veel meer passeert de revue. Je hoeft het niet in alles met Van Ewijk eens te zijn om toch te genieten van zijn essays. En dat is een direct gevolg van zijn schrijfstijl, zijn gevoel voor betrekkelijkheid, zijn mildheid en humor. Het persbericht ter gelegenheid van deze uitgave was getiteld *Een laatste groet vanaf de touwladder* en presenteert deze beschouwingen als de “ontboezemingen van een 83-jarige schrijver voordat het schip voorgoed van wal steekt”. En die woorden doen mij sterk denken aan dat prachtige gedicht van Gerrit Achterberg:

Aan het roer dien avond stond het hart / en scheepte maan en bossen bij zich in / en zeilend over spiegeling / van al wat het geleden had / voer het met wind en schemering / om boeg en tuig / voorbij de laatste stad.

Ik heb erg veel plezier beleefd aan dit *Op de valreep* en dat zou u zichzelf ook moeten gunnen.

Bij nader inzien geen occamist...

René van Elst (mini-c.v. op pag. 12)

In een noot onder mijn stukje *Reactie op de opmerkingen van Fons Tel* in De Vrijdenker 2017-10 noemde ik mezelf – min of meer schertsend – een occamist, waarmee ik iemand bedoelde die afstand neemt van speculatieve begrippen in de filosofie. Ik meende dat dat een originele term was. Het was niet slim van mij dat ik dat niet even heb gecontroleerd. Prompt kreeg ik een reactie van onze geachte penningmeester Jacques Honkoop, die verwees naar het lemma **Occamism** uit een katholiek woordenboek, dat op het Internet te vinden is. Hieronder geef ik mijn vertaling van de engelstalige omschrijving. Ik moet dus met een beetje gêne erkennen dat het begrip al bestond. Niettemin zou het mooi zijn als de bestaande omschrijving enige overeenkomst vertoonde met

de mijne, die ik ontleende aan de Wikipedia-pagina *Ockhams scheermes*. Dat valt echter tegen. Als dit de 'officiële' omschrijving van Occamisme is, noem ik mezelf (vooralsnog) maar geen occamist meer. Alweer een onderwerp dat eigenlijk nadere studie vereist...

Ik vestig er nog de aandacht op dat de katholieke omschrijving enkele punten in het Occamisme noemt die vanuit het katholicisme gezien minder waardering verdienen: ‘het leidde tot agnosticisme’ en ‘Luther werd erdoor beïnvloed’. Het zou dus kunnen dat de hele omschrijving een tikje bevooroordeeld is.

Uit de 'Catholic Dictionary'
(<https://www.catholicculture.org/culture/library/dictionary/index.cfm?id=35224>) :

Occamisme: Filosofisch systeem van William van Occam (1300-1349). In de kern nominalistisch, heeft dit systeem als premisse dat universele ideeën geen basis hebben in de realiteit; ze bestaan alleen in de denkende geest en niet in objecten. Derhalve houdt de wetenschap zich niet bezig met objecten, maar met begrippen (*concepts*) en met termen die die begrippen verwoorden.

Aangezien alleen objecten (*individual things*) bestaan, verwerft men kennis gewoonlijk niet door te abstraheren van de realiteit, maar door intuïtie. Met dit postulaat, dat menselijke kennis in wezen subjectief is en niet afgeleid is van de objectieve realiteit, leidde het Occamisme tot agnosticisme.

Een onderdeel van de Occamistische theorie is voorts de stelling dat de goddelijke wil de oorzaak is van alles en zijn eigen maatstaf is, dus dat God niet de dingen wilde omdat ze goed waren, maar dat ze goed zijn omdat hij ze wilde.

Maarten Luther was diep beïnvloed door het Occamisme en noemde de Franciscaanse wijsgeer 'mijn leraar'.

Wat geloven Amerikanen zoal?

Maarten Gorter (mini-c.v. op pag. 14)

Veel Amerikanen zijn extreem gelovig, dat weet iedere lezer van De Vrijdenker. Maar in dit artikel zal ik u een aantal percentages voorleggen van wat Amerikanen allemaal zoal geloven. Menig vrijdenker zal daar nog van schrikken. Complottheorieën en religieus-fundamentalisme lijken soms zelfs samen te vallen.

Sport en God

Veel orthodox-gereformeerden in Nederland zijn fel anti-voetbal. Het Nederlands elftal maakt deel uit van de Nederlandse identiteit vinden veel niet-gelovige Nederlanders. Orthodox-gereformeerden vinden van niet: het spelen van wedstrijden op zondag, het massaal zuipen van alcohol tijdens wedstrijden, het uitbundig feesten en het verheerlijken van Johan Cruyff als een soort messias zijn voor veel orthodox-gereformeerden uitingen van een zondige goddeloosheid. Bij Amerikanen is dat anders, sport en God lijken daar hecht samen te gaan. Zelfs de meest religieuze politici in de VS zie je op zondag bij sportwedstrijden op de tribune zitten. Een potje honkbal spelen onder de leden van het Congres is zelfs traditie in de VS. Uit een Amerikaans onderzoek 1) blijkt dat 27% van de Amerikanen gelooft dat God bepaalt welk team sportwedstrijden wint. 53% van de Amerikanen gelooft dat God atleten beloont die in succes en een goede gezondheid geloven. Zoals verwacht is het percentage onder blanke evangelicals en Amerikanen uit de zuidelijke staten nog hoger. 40% van de blanke evangelicals gelooft dat God bepaalt welk team een sportwedstrijd wint en 67% van de evangelicals gelooft dat God atleten beloont die in succes en een goede gezondheid geloven. Onder Amerikanen die in de zuidelijke staten wonen is dit 40% en 61%. Uit een vervolgonderzoek dat het jaar daarop kwam 2), blijkt dat de percentages onder sportfans zelfs nog hoger waren. 50% van de sportfans gelooft dat dankzij God hun team wint

of als zij verliezen dat God hun team vervloekt heeft.

De terugkeer van Jezus

Jezus Christus die terugkeert naar de Aarde - hoe vaak hebben wij dat wel niet gehoord de afgelopen 2000 jaar? En elke keer kwam Jezus Christus maar niet terug. Je zou daardoor verwachten dat het percentage van de Amerikanen dat gelooft dat Christus vóór 2050 terugkeert naar de Aarde daarom niet zo hoog zal zijn, maar dan kom je bedrogen uit. Maar liefst 41% van de Amerikanen gelooft dat Jezus Christus terugkeert naar de Aarde vóór 2050, blijkt uit onderzoek van het Pew Research Center in 2013. Zoals vrijwel altijd blijkt dit onder blanke evangelicals weer hoger te zijn dan het gemiddelde met 58%. Uit onderzoek van het Rasmussen Reports blijkt dat 64% van de Amerikanen ook echt gelooft dat Jezus opstond uit de dood. We blijven even in het apocalyptische hangen, uit onderzoek blijkt 3) dat 49% van de Amerikanen gelooft dat "Bijbelse eindtijden" de oorzaak zijn van natuurrampen. Onder blanke evangelicals is dit maar liefst 77%!

De Antichrist

De Antichrist, uiteindelijk wordt iedere president er wel mee vergeleken in de VS.

Je tegenstander de Antichrist noemen gaat al terug naar de begintijd van het christendom, toen christenen de Romeinse keizer Nero ervan beschuldigden de Antichrist te zijn.

Ook kwam het vaak voor dat christenen elkaar ervan beschuldigden de Antichrist te zijn; zowel de paus als Maarten Luther beschuldigden elkaar daarvan.

Uit een onderzoek in 2013 van de Public Policy Polling blijkt dat 13% van de Amerikanen gelooft dat Obama de antichrist is en 13% erover twijfelt. Onder Amerikanen die op de Republikeinse Partij stemmen is dit hoger, 20% gelooft daarvan dat Obama de Antichrist is en 17% twijfelt erover. Uit hetzelfde onderzoek blijkt ook dat

28% van de Amerikanen en 34% van de Republikeinen gelooft dat een geheime elite van plan is om een totale nieuwe wereldorde te stichten. Het is opmerkelijk dat Amerikanen die hierin geloven zowel seculier als extreem-religieus kunnen zijn. Gelovige Amerikanen denken eerder dat de Antichrist de leider is van deze geheime orde. Seculiere Amerikanen gaan eerder uit

van een samen-zwering van machtige banken en corporaties. Als bijv. een bevindelijk gereformeerd

iemand Alexander Pechtold zou beschuldigen van het zijn van de Antichrist, dan zou deze persoon gefileerd worden door de Nederlandse media en belachelijk worden gemaakt in programma's als De Wereld Draait Door en Zondag met Lubach. Wij leven tegenwoordig in een tijdperk waarin nepnieuws op internet massaal verspreid wordt. Jongeren zijn hierdoor steeds meer vatbaar voor het geloven van nepnieuws en vreemde complottheorieën. Ik sluit daarom ook niet uit dat een bevindelijk gereformeerde straks nog echt gaat roepen dat Alexander Pechtold de Antichrist is. Aan de andere kant hebben bevindelijk gereformeerden dan wel weer vaak geen computer waar zij die onzin vandaan kunnen halen.

Wie is de leugenaar dan die loochent, dat Jezus de Christus is? Dit is de antichrist, die de vader en de zoon loochent. (1e brief van Johannes, 2:22.)

-
- 1) Daniel Cox, Juhem Naverro-Rivera, Robert P. Jones; Nearly 3-in-10 Say God Plays a Role in Outcomes of Sports Events
 - 2) Daniel Cox, Juhem Naverro-Rivera, Robert P. Jones; Half of American Fans See Supernatural Forces at Play in Sports
 - 3) Daniel Cox, Juhem Naverro-Rivera, Robert P. Jones; Believers, Sympathizers, & Skeptics Why Americans are Conflicted about Climate Change, Environmental Policy, and Science

Rudy promoveert op Rudy

René van Elst (mini-c.v. op pag. 12)

Het is jammer dat onze vereniging de essayist **Rudy Kousbroek** (1929-2010) niet meer kan uitroepen tot Vrijdenker van het Jaar. Hij zou zeker voor die titel in aanmerking komen, maar een postume uitroeping behoort voorzover ik weet niet tot de mogelijkheden. Gelukkig ziet het er niet naar uit dat Kousbroek en zijn werk snel in de vergetelheid zullen raken. Zo is in oktober 2017 nog een boekje uitgekomen met brieven

Rudy Schreijnders. Foto: R. van Elst.

van hem aan Gerard Reve. Aan het levendig houden van de belangstelling voor Kousbroek wordt nu ook bijgedragen door een proefschrift over hem, dat recent is verschenen. De auteur is Rudy Schreijnders, dankzij dit werkstuk thans doctor in de humanistiek, van wie wij in De Vrijdenker 2017-01 het artikel *Rudy Kousbroek spot met religie* hebben geplaatst. Een met dat artikel in grote lijnen overeenkomende lezing

van Schreijnders voor het Atheïstisch Verbond in 2016 kunt u hier zien en horen:

<https://www.youtube.com/watch?v=jw7EWQBibnA>. Schreijnders werkt bovendien aan de ontsluiting van het archief van Kousbroek, dat onder meer diens brieven omvat en dat ondergebracht is bij het Literatuurmuseum. Ik veronderstel dat dat werk tot nieuwe publicaties zal leiden.

Literatuurhistoricus Rudy Schreijnders (Amsterdam, 1950) studeerde aan de UvA (Nederlands) en de UvH, werkte als redacteur bij het CBS, was voorlichter bij Greenpeace en hoofdcommunicatie bij Humanitas. In 2011 begon hij aan zijn proefschrift en hij verdedigde dat op 20 december 2017 in de Pieterskerk te Utrecht, met als promotor Joachim Duyndam. Schreijnders moest zich verantwoorden voor een gezelschap van (hoog)geleerden van verschillende universiteiten, onder wie de Multatuli-biograaf Dik van der Meulen. Diens betrokkenheid had te maken met het feit dat het proefschrift vergelijkingen maakt tussen Kousbroek, Multatuli en Montaigne, met het doel aan te tonen dat Kousbroek te zien is als vertegenwoordiger van een essayistisch-humanistische traditie waartoe die beide andere grote namen gerekend mogen worden.

Als toeschouwer bij de plechtigheid zat ik naast Bert Gasenbeek, in onze kringen heel bekend, ook als Vrijdenker-auteur. Gasenbeek heeft Schreijnders op het idee gebracht om zijn promotieonderzoek aan de Graduate School van de UvH te doen en heeft met kritisch commentaar veel aan de onderbou-

wing bijgedragen.

Onder de vele toeschouwers bevonden zich ook de weduwe en de dochter van Rudy Kousbroek, Sarah Hart en Hannah Kousbroek. Het promotieonderzoek is gedaan met instemming van Kousbroek zelf; Schreijnders kon Kousbroek nog kort voor diens overlijden zijn plan voorleggen.

Het proefschrift stelt de vraag: kan Kousbroek worden beschouwd als representant van de essayistisch-humanistische traditie, belichaamd door Montaigne en Multatuli, en als voorbeeldfiguur voor humanisten? Dat is een vraag waar niet zo'n concreet antwoord op mogelijk is als bijvoorbeeld op de vraag: is lijnstuk CD parallel aan lijnstuk AB? Er moet van alles geselecteerd, geïnterpreteerd, afgebakend, gewogen, gekwalificeerd en getypeerd worden om tot een uitspraak te komen, die nooit onaanvechtbaar kan zijn. De kunst is om de lezer – bij zo'n promotie vooral de hooggeleerde lezer – er met flink wat materiaal en goedgekozen structurerende bewoordingen van te overtuigen dat het opgeroepen beeld iets reëls weergeeft, zonder al te veel de indruk te wekken dat naar de conclusie toegeschreven is. Het ziet ernaar uit dat Schreijnders daarin geslaagd is.

Dankzij de recente Vrijdenker-artikelen (ook in dit nummer vindt u er één) van Sicco Polders over Montaigne zijn wij allemaal een beetje Montaigne-kenners en begrijpen wij dat Schreijnders deze schrijver van essays op de (vage en fictieve) grens tussen Middeleeuwen en Nieuwe Tijd als humanist en

De promotieplechtigheid in de Pieterskerk. Links: Rudy Schreijnders; tweede van rechts Joachim Duyndam.
Foto: R. van Elst.

voorbeeldfiguur ten tonele voert. Montaigne schreef als eerste over zichzelf en stond kritisch ten opzichte van de ideeën en moraal van zijn tijd. Multatuli kennen wij natuurlijk ook, als vrijdenker en godloochenaar, die het erom ging de waarheid te zeggen. Eveneens een voorbeeldfiguur, in de omschrijving van Duyndam: een drager van morele waarden, die bijdraagt aan de geestelijke weerbaarheid van mensen en groepen. Rudy Kousbroek is getypeerd als essayist, polemist, rationalist, atheïst of strijder tegen religie en als grensganger, iemand die grenzen overschrijdt, in zijn geval vooral de grens tussen ratio en emotie. Schreijnders zoekt in zijn proefschrift naar de overeenkomsten en verschillen tussen de drie auteurs op punten in de sfeer van humaniteit en waarheid, elk gezien in de context van zijn tijd, en beantwoordt zijn eigen vraag in positieve zin.

Ik hoop dat we u binnen afzienbare tijd met een boekbespreking van het proefschrift – dat in de handel verkrijgbaar is – kunnen verblijden. Schreijnders wijze opponenten verklaarden allen dat zij het werk met genoeg hadden gelezen;

niettemin hadden zij – dat hoort nu eenmaal bij zo'n evenement – lang uitgesponnen kritische vragen, die nogal eens betrekking hadden op door de promovendus gemaakte keuzes t.a.v. wat wel en niet behandeld werd in het proefschrift. Na de obligate pauze voor beraad en na de buluitreiking volgde een laudatio door prof. Duyndam, die onder meer een stuk voorlas uit werk uit de jaren '70 van Kousbroek zelf waarin deze de spot drijft met de filosoof Heidegger (die door Duyndam als een fout, maar toch belangrijk denker wordt beschouwd). Een zinsnede van Heidegger waar Kousbroek gehakt van maakt, wil ik u niet onthouden: '...die Verbergung des Verborgenen im Ganzen des Seienden als eines solches...' (te vinden in de Kousbroek-bundel

Het Meisjeseiland, p. 126). Kousbroek schrijft daarover op dezelfde pagina: 'Toen ik een jaar of twee-, drieëntwintig was, kon ik (...) wel zes van zulke uitspraken aan nog voor ik ontbeten had.'

Ik wens Rudy Schreijnders proficiat met zijn eervolle titel.

Verzetsgroep 'Die weiße Rose', een inspiratiebron

Thomas Spickmann

Het is inmiddels bijna 75 jaar geleden dat de Duitse studenten **Hans en Sophie Scholl** ▼ op een gruwelijke wijze kwamen te overlijden, voor mij aanleiding om deze maand daarover in dit blad te schrijven. Zij werden aan het eind van en kort na de 1^e Wereldoorlog geboren. Als kinderen leefden zij in een kleine stad in Zuid-Duitsland

waar hun vader burgemeester was. Later, na de verhuizing van het gezin naar Ulm, maakten zij de machtsovername van de nationaalsocialisten mee. Uit enthousiasme sloten zij zich tegen de zin van hun ouders bij de jongerenorganisaties 'Hitlerjugend' en 'Bund Deutscher Mädel' aan (destijds waren jongens en meisjes van elkaar gescheiden). Robert Scholl, de vader, was van het begin af tegen Hitler. Vanwege een kritische uitspraak over hem, waarop hij betrappt werd, kwam hij enige tijd in de gevangenis terecht. De onderdrukking van de oppositie en de grootschalige wapenproductie na 1933 maakten hem alvast wantrouwend. Hij voorstelde toen al dat er een grote oorlog op komst was.

Zijn kinderen werden weliswaar ermee geconfronteerd, maar lieten zich in eerste instantie niet tegenhouden. Maar

op een gegeven moment waren de activiteiten in de jongerenorganisaties niet meer zo belangrijk. Zij gingen beetje hun eigen gang, feestten af en toe en deden diverse verboden dingen. De Gestapo ontdekte dit en arresteerde in 1938 een aantal familieleden. Dit verstoortte ernstig hun vertrouwen in het nationaalsocialisme. Bovendien werden Hans Scholl en zijn vrienden, toen zij als soldaten tijdens de 2^e wereldoorlog in de Oost-Europa moesten vechten, getuigen van gruwelijkheden die de tegenstanders en de plaatselijke bevolking aangedaan werden. In die tijd waren zij tevens studenten in München. Zij waren van mening dat zij een

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

ondergrondse verzetsbeweging moesten oprichten om aan oorlog en dictatuur een einde te maken. Dit deden zij d.m.v. flyers die zij samenstelden, vervelvdigden en stiekem in telefooncellen, prullenbakken, in de universiteit en elders verspreidden en uitdeelden. Daarin stond te lezen hoe hopeloos de situatie voor de Duitsers in de oorlog met alle bijbehorende ellende was en er werd in opgeroepen tot boycotten van het regime en van gevechtshandelingen; geëist werd de herinvoering van de democratie met alle grondrechten. Tevens schreven zij 's nachts met verf leuzen op gebouwen waarin onder andere opgeroepen werd om Hitler ten val te brengen. Bovendien hadden zij met verzetsstrijders in andere steden contact en probeerden zij met hun samen te werken.

Sophie Scholl kwam uiteindelijk ook naar München om te studeren. Zij was blij dat zij een vrijer leven mocht leiden nadat zij van de overheid gedwongen samen met andere jonge vrouwen voor de 'Reichsarbeitsdienst' in de landbouw had moeten werken. Op gegeven moment kwam zij erachter dat haar broer Hans en zijn vrienden met het verzet tegen het nationaalsocialisme bezig waren. In het begin was zij bang vanwege het hoge risico. Er werden hevige discussies gevoerd. Maar tenslotte raakte zij ervan overtuigd dat dit de juiste weg was en mocht zij zich bij de beweging 'Die weiße Rose' aansluiten. In eerste instantie hadden de anderen nog geaarzeld omdat zij dit als vrouw aandurfde.

Eind 1942 waren Duitse troepen tot diep in de Sovjet Unie voorgedrongen. Steeds meer bleek dat zij tegen het klimaat niet opgewassen waren. In eerste instantie kwamen na zware regenval de militaire voertuigen in de modder terecht. Daarop volgde de Russische winter met temperaturen diep onder het vriespunt waarvoor de soldaten onvoldoende gekleed waren; tevens had het Sovjetleger genoeg versterking. De eerste nederlaag werd in de slag van Stalingrad geleden. Van 300.000 jonge mannen sneuvelde er 250.000, de anderen gingen de gevangenschap in; in totaal keerden maar 6.000 ooit naar Duitsland terug. Toen al bleek dat Hitler niet kon overwin-

nen, hij kon de oorlog alleen nog verlengen; dit zou nog meer dan twee jaar duren.

In die periode, toen onder de studenten van München al enige onrust over de machthebbers bestond, wat aanleiding tot hoop gaf, waren de leden van 'Die weiße Rose' met de zesde versie van hun flyer bezig. Op een bepaalde avond in februari 1943 bleek dat nog een aantal exemplaren over waren. Hans Scholl koos ervoor om ze de volgende dag in de universiteit uit te delen. Hij werd door een vriend vanwege het hoge risico gewaarschuwd. Maar Sophie Scholl besloot om haar broer te helpen. Zij gingen naar het universiteitsgebouw. Tijdens de lesuren, toen bijna niemand op de gangen was, legden zij stapels flyers op een aantal plekken neer. Feitelijk verbleven zij een beetje te lang in het trappenhuis; dit werd hun fataal. Uit overmoed duwde Sophie een aantal vellen papier van een balustrade, die naar beneden dwarrelden. Dit werd door de conciërge gezien die de twee jonge mensen tegenhield en naar de directie bracht.

Vervolgens werden zij door de Gestapo gearresteerd en verhoord. Zij kwamen er uiteindelijk niet omheen om toe te geven dat zij voor de gehele verzetsactie verantwoordelijk waren. Het bewijs dat de politie verzameld had was te sterk. Derhalve werd ook hun medestrijder Christoph Probst opgepakt. Alle drie werden aangeklaagd en moesten voor de rechtbank verschijnen. De zitting werd door **Roland Freisler**►, de beruchte president van het toenmalige Duitse volksrechtshof, geleid. Hij was speciaal hiervoor met de nachttrein vanuit Berlijn naar München gekomen. De drie jonge mensen werden aan het einde van het showproces ter dood veroordeeld en nog op dezelfde dag onthoofd. Dit was op 22 februari 1943, binnenkort 75 jaar geleden. In de volgende maanden werden nog andere leden van 'Die weiße Rose' opgepakt en geëxecuteerd.

Op zich zou men kunnen zeggen dat het verzet gefaald heeft. Dit is niet helemaal waar. Na de oorlog bestond een grote decennialange haat tegen de Duitsers, ook hier in Nederland. De laatste generatie die de bezetting met alle ellende vanden meegemaakt heeft, komt nu pas langzamerhand te overlijden. Het imago van Duitsland was echter nog slechter geweest als daar helemaal geen verzet tegen de nationaalsocialisten was geweest. Feitelijk heeft niet 'Die weiße Rose' Hitler ten val gebracht, maar het was de grote militaire nederlaag. Hierover valt te zeggen dat een exemplaar van de zesde flyer in Engeland terecht kwam en daar vervelvdigd werd. Toen Britse vliegtuigen Duitse steden bombardeerden werden tevens bundels van deze flyer vanuit de lucht naar beneden gegooid om in de plaatselijke bevolking gedachten van verzet te verspreiden.

Aan het lot van Hans en Sophie Scholl valt te zien welk risico dissidenten in een dictatoriaal bestuurd land lopen. Ondanks alle nodige anonimiteit en veiligheidsmaatregelen moet men op elk moment op arrestatie rekenen. Inlichtingendiensten sluiten soms agenten bepaalde verzetsgroeperingen binnen en winnen op deze

manier informatie om ze te kunnen uitschakelen. Of de overheid houdt naaste familieleden gevangen om critici de mond te snoeren. Het uitdelen van papieren flyers is mogelijk tegenwoordig gevaarlijker dan in 1943 omdat de politie d.m.v. DNA-onderzoek met behulp van vingerafdrukken de verspreiders kan opsporen. Tegen-

woordig wordt aan het internet een grote betekenis voor verzetsactiviteiten toegekend. Bijvoorbeeld werden tijdens de protesten in de periode van de Arabische lente massaal Facebook en Twitter gebruikt. Daar staat tegenover dat inlichtingendiensten de mogelijkheid hebben om internetverkeer te blokkeren en bovendien de bevolking op digitale wijze te observeren. In China is de regering nu van plan om een dergelijk systeem op te bouwen. Hierover heb ik al in de laatste uitgave van de Vrijdenker geschreven. Verzet blijft daarom lastig en gevaarlijk. Dit lijkt ontmoedigend.

Het is vooral angst waarmee dictaturen mensen tot zwijgen willen brengen. Te denken valt in deze tijd aan landen zoals Noord-Korea, Eritrea, Saoedi-Arabië, China of (in toenemende mate)

Turkije. Ze baseren hun macht op ideologieën die met de huidige kennis en wetenschap niet in overeenstemming te brengen zijn; dit kan alleen door onderdrukking en indoctrinatie in stand gehouden worden. Daarom hebben mensen, niet altijd bij volle bewustzijn, het idee dat er met de bijbehorende propaganda iets niet klopt. Niet iedereen heeft altijd zin om zijn mond te houden en zich continu te onderschikken omdat het verlangen naar vrijheid te groot is. Sommigen hebben op gegeven moment genoeg lef om iets te zeggen of te schrijven. Zij doen dit omdat zij weten dat zij aan de kant van de waarheid staan. De machthebbers zijn daarvoor heel gevoelig omdat het hun positie in gevaar kan brengen. Een dissident moet vooral zijn tegenstanders en hun trucs kennen om zich goed te kunnen beschermen

en op gegeven moment succes te boeken. Dit vereist geduld, want dictatoren geven normaliter niet zo gauw op.

Over Hans en Sophie Scholl is bekend dat zij gelovige Protestantse christenen waren. Zij voelden zich steeds door Jezus geïnspireerd. Dit is het enige punt waarop ik het niet met hun eens ben. Desondanks beschouw ik hen als vrijdenkers en 'vrijdoeners'. Zij zijn helden der vrijheid. In Duitsland zijn tegenwoordig een aantal straten, pleinen en scholen naar hun benoemd. Ik schrijf dit artikel ter nagedachtenis omdat het inmiddels driekwart eeuw geleden is dat zij hun levens voor hun idealen offerden.

— — — — —
Tekst van de zesde flyer (Flugblatt):
<http://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/weisse-rose/61028/flugblatt-vi>

De Frijtinker in de oude Friese stad IJlst

Dik Kruithof

Leeuwarden is in 2018 de Culturele Hoofdstad van Europa. Het initiatief daartoe kwam vanuit de Provincie maar die kon geen Hoofdstad worden, dus heet het nu Leeuwarden-Fryslân 2018 Culturele Hoofdstad van Europa. Het programma omvat veel regionale en plaatselijke initiatieven – leidende gedachte is de Mienskip (gemeenschap) – en daarom was de theater-

voorstelling De Frijtinker in het stadje IJlst de eerste activiteit, zelfs voor de officiële opening op 26 januari. IJlst viert dit jaar dat het 750 jaar stadsrechten heeft en is vier jaar geleden begonnen met openluchtspelen te organiseren.

De Frijtinker is de vierde stap op weg naar de grote finale die in oktober van dit jaar plaats vindt. Er zijn honderden vrijwilligers bij betrokken en dat zal wel de reden zijn geweest dat het in de kerstvakantie moest plaatsvinden.

Als Vrijdenker in Friesland was ik natuurlijk direct 'verkocht' maar toen bleek dat het in een thema Under de Toer was opgenomen met verhalen rond kerken kreeg ik bedenkingen. En ja, het was een tocht in het duister over een kerkhof en langs vier kerken met op elke halteplaats een verhaal uit de geschiedenis van de stad en die kerk. Begin en einde in de stadsherberg Het wapen van IJlst. Daar in de herberg kwam het dagelijkse leven aan de orde, een asielzoeker die klusjes

moest doen, een vergunning die niet op tijd binnen was en geregeld moest worden met de agent. Het eerste verhaal, op de begraafplaats van een inmiddels afgebroken kerk, legde uit hoe een kerk in IJlst kon worden vernoemd naar Mauritius, de enige gekleurde heilige van de katholieke kerk – althans zo werd het verteld – en de beschermheilige van de stad IJlst▼. De verhalen in de kerken gingen vooral over de slechte kant van het geloof: een ruzie met een dominee die zijn gemeenschap in wilde ruilen voor een grotere nadat hij net zijn kerk op kosten had gejaagd door een uitbreiding noodzakelijk te maken, een zwangere vrouw die tot de verdrinkingsdood veroordeeld werd omdat ze het katholieke geloof had ingeruild voor het doopsgezinde en een zakenman die zich afscheidde van de gereformeerde kerk omdat het alleen maar om zijn eigen waarheid ging. Terug in de herberg

Dik Kruithof
(Markelo
1947) is
secretaris
van De Vrije
Gedachte.

werd het verhaal van Mauritius weer dat van de Eritrese asielzoeker die klusjes deed in de dorpskerk en daarvoor door het Gezag opgepakt zou worden omdat hij geen werkvergunning had. Hij werd van gevangenschap gered door de verklaring van de herbergierster die ook als commentator van de verhalen optrad en aan het slot verklaarde dat zij de enige echte vrijdenker van de stad was.

Geen god zonder duivels, dat was het terugkerende thema en dat kwam ook steeds terug in de wandeling door het oude stadje. Tientallen duivelse figuurtjes slopen door de groepen bezoekers, in verlichte huiskamers deden ze vreselijke dingen,

op open bootjes in de grachten voerden ze duivelse rituelen op en zo spraken ze voor alles wat mis kan gaan in de kerk.

Wij verwonderden ons erover hoeveel kwaliteit op het gebied van organisatie, toneel en aankleding een kleine stad als IJlst bij elkaar weet te brengen. Een uitstekende voorstelling en een prima begin van de Culturele Hoofdstad.

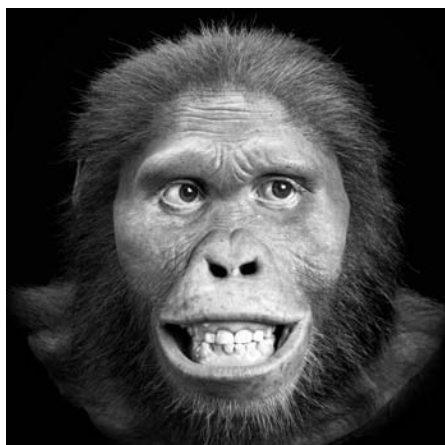

Religies en pseudoreligies, menselijke verzinselen

Adrian C. Voeten

Met veel interesse heb ik in De Vrijdenker gelezen over religies en pseudoreligies. Maar over de oorspronkelijke achtergrond van een religie ben ik niet veel wijzer geworden. Er moet mijn inziens een biologische verklaring zijn, die ons meer inzicht geeft in het verschijnsel religie. Omdat de menselijke eigenschappen ontoereikend zijn om buitenaardse wezens en hun scheppingskracht waar te nemen, hebben wij maar één alternatief in handen om de mens te doorgronden. Dit is het bestuderen van zijn reële evolutionaire ontwikkeling.

Het is zo'n 70 miljoen jaar geleden dat de eerste kleine oer-primaten, niet groter dan onze huismuis, op de aarde

hebben geleefd. Deze kleine primaten hebben zich in vele miljoenen jaren ontwikkeld tot een grote apensoort. Deze dieren voelden zich met name goed thuis in Afrika. Uit deze apensoort zijn, waarschijnlijk ruim 10 miljoen jaar geleden, twee takken nakomelingen ontstaan. Een tak zouden de voorouders van de mens zijn, de andere tak de eerste chimpansees. Het DNA van de huidige mens en van de chimpansee zijn voor 98,5 % hetzelfde en dit wijst op een nauwe verwantschap. Het aantal archeologische vondsten uit die periode is dan nog zeer gering. Dat wordt beter voor hetgeen zich vanaf drie miljoen jaar geleden afspeelde.

Een van de takken aap kreeg in een aantal stadia meer menselijke trekken. Iets minder dan driehonderd duizend jaar geleden wordt de aapmens echt mens. Men neemt nu aan dat bij een vrouwelijk exemplaar van de Homo erectus een mutatie is opgetreden waardoor een zeer positieve invloed op de bouw en het functioneren van het zenuwstelsel plaats vond. Deze primitieve vrouw 'the Black Eve' moet men beschouwen als de eerste mens. Na een korte tijd waren het strottenhoofd en de mond ook geëvolueerd waardoor het spreken ver-

beterde. Door deze geweldige mutatie ontstond er een verschil tussen de mens en overige dieren. De mens heeft een specifieke gedragseigenschap en wel de behoefte om zich zelf en alles om hem heen waar te nemen, hierover te denken, met andere mensen te com-

Dierenarts, epidemioloog en patholoog Adrian C. Voeten promoveerde 52 jaar geleden. Hij schreef *Het wereldbeeld van de diersoort mens* en *De diersoort mens onderweg*.

municeren en zijn doen en laten hierop te baseren.

De mens blijft echter de nakomeling van de aap met ook dezelfde aangeboren gedragseigenschappen. Deze hebben uiteraard te maken met de voortplanting en de voedselvoorziening. Hiernaast was en blijft de diersoort mens een groepsdier waarbij een motivatie en een leider de duidelijke kenmerken zijn. Dezelfde eigenschappen treft men ook bij zijn 'neef' de chimpansee aan.

De eerste mensen ontbrak het aan overgeleverde kennis die wij zo gewoon vinden. Ondanks zijn beperkt waarnemings- en denkvermogen zal de diersoort mens nog veel moeten leren,

maar dank zij de onvoorstelbare toename van zijn zenuwstelsel gaat dit hem goed af. In dit verband is het volgende voor het onderwerp religie van groot belang. Ik geef hiervoor het volgende citaat:

De mens ervaart in de natuur verschijnselen die hem helpen of bedreigen. De mens kan dan onder psychische druk gaan hallucineren, het is nogal primitief gesteld met onze emoties. De mens veronderstelt al gauw de aanwezigheid van onzichtbare machten achter deze bijzondere verschijnselen die hij in de natuur waarneemt. Deze zinsbegoocheling wordt een realiteit en god of meerdere goden zijn geboren. Zo'n god of meerdere goden fungeren als het ware als een leider en hier heeft de mens behoefte aan. Ze waarborgen rust, zekerheid en veiligheid. Dan komt een andere eigenschap van de mens om de hoek kijken en wel het grote vermogen van de mens om de ander te beïnvloeden. Ook anderen gaan in goden geloven en de kiem voor een geloof is gelegd. De menselijke fantasie doet de rest en de goden gaan een eigen leven leiden. Deze worden dan in de loop van de geschiedenis steeds

meer concreet en de denkende mens gaat hen een toenemend aantal eigenschappen toeschrijven. De vele goden van de Grieken maar ook van de oude Germanen zijn hier sprekende voorbeelden van. Deze goden zijn bij uitstek leidende figuren in een gemeenschap van mensen, ook al leven zij in een bovennatuurlijke wereld. Zij oefenen een pseudomacht uit die een schijnveiligheid verschaft. Deze ideeën krijgen langzaam een structuur en hierdoor wordt de basis van een godsdienst gelegd. ¹⁾

Later hebben fysieke figuren een rol gespeeld bij het veronderstellen van bovennatuurlijke machten. Een dergelijke situatie heeft zeker aan de basis gestaan bij het ontstaan van de drie wereldgodsdiensten het hindoeïsme, het christendom en de islam. Maar we moeten ook denken aan figuren zoals Hitler Stalin, Mussolini en anderen die velen hebben aangetrokken.

Dezelfde aangeboren behoefte van de mens richt zich ook op tal van andere situaties en activiteiten van de mens, ik denk dan aan gevoelens van groepen van verwanten of van plaats- of streek-

genoten, aan groepen mensen met dezelfde filosofische beschouwingen [politieke partijen] en vele andere zaken waarin men zich groepsgenoot voelt met andere woorden waarin men gelooft.

De conclusies zijn voor mij heel duidelijk. Een schepper kan door de mens op geen enkele wijze waargenomen worden. Wij moeten ons behelpen met datgene dat wij wel kunnen bedenken en realiseren en deze werkelijkheid is beperkt door ons begrenst waarnemings- en denkvermogen. Een bovennatuurlijke macht kunnen we vergeten.

Het moet duidelijk zijn dat het ontstaan van een religie voor mij een biologische basis heeft. Veel andere zaken die de mens door zijn groep zijn opgedrongen en waarin hij gelooft, onder andere datgene wat nu pseudo-religie wordt genoemd, zijn alleen voor de betrokkene een realiteit.

1) De diersoort mens onderweg. A.Voeten; ISBN 978 90 8759 583 8

WERELDS NIEUWS

Humanisme ver te zoeken in de Openbare Bibliotheek Deventer

Deventer, 13 december 2017

Geachte leden van de Raad van Toezicht van de Openbare Bibliotheek Deventer.

Het bestuur van het Humanistisch Verbond Deventer e.o. is helaas genoodzaakt u te informeren over een onverkwikkelijke kwestie die nu al jaren speelt en vooralsnog geen einde lijkt te nemen. Wat is in kort bestek het geval?

Zo'n vijf jaar geleden kreeg het bestuur van de afdeling vragen van leden waarom er in de vaste collectie van de openbare bibliotheek géén boeken (of beter: geen informatiedragers) over humanisme te vinden waren?

Ons leek dat toen een vreemde zaak, temeer daar we spreken van een hoofdstroming in levensbeschouwe-

lijk Nederland, en dat dan bovendien in de stad met het hoogste percentage buitenkerkelijken van Overijssel.

Maar inderdaad, het bleek te kloppen: niet één werk dat wij rekenen tot de canon van het humanisme, dat wil zeggen: werken waarin de humanistische levensovertuiging (populair)wetenschappelijk of literair wordt uiteengezet, maakte deel uit van de collectie van de Deventer bibliotheek. Wel was en is er volop aandacht voor de andere hoofdstromingen: de gebruikelijke meters christendom, een hoekje jodendom, uiteraard ook de islam en de andere wereldgodsdiensten, en verder aandacht voor Wicca (destijds minimaal drie titels), de antroposofie en ga zo maar door. Uiteraard is dat voorbeeldig, want dat is nu precies een taak van een openbare bibliotheek: mensen een zo breed mogelijk palet aanreiken.

Na die pijnlijke constatering dat er *niets* over humanisme te vinden was – het was in feite nog krasser: ook over atheïsme en vrijdenken was geen enkel werk te vinden, besloten we bij wijze van positieve geste, en na overleg met toenmalig directeur Jos Debeij, een collectie aan te bieden van wat wij zien als standaardwerken, goede introducties, populaire en actuele boeken, cd's en dvd's. Uit eigen middelen

zijn totaal ruim dertig werken aangeschaft. De bijgevoegde foto geeft een aardige indruk. Helaas vertrok Jos Debeij naar de KB. Maar vrij snel na het aantreden van de nieuwe directeur pakten wij de draad weer op. Echter klaarblijkelijk niet tot wederzijds genoegen. Na een trage, langdurige en frustrerende mailwisseling (deze is nog in ons bezit) met de directeur die zich niet gehouden voelde aan afspraken met haar voorganger en aangaf dat boeken toch gewoon opgevraagd kunnen worden (daarbij steeds ons punt missend dat wij van mening zijn dat sommige boeken in de kerncollectie thuishoren), kwam er uiteindelijk enige beweging in de zaak. Wij konden de boeken afgeven aan een medewerkster, en die zou dan wel bepalen wat ermee moest gebeuren. Van een feestelijke, positief bedoelde overdracht vanwege een omissie was natuurlijk allang geen sprake meer. Maar goed, wij hadden voor een paar honderd euro de collectie aangeschaft en zouden die dus ook aanbieden. Met de medewerkster spraken we de 20ste april van dit jaar af dat ze nog contact zou leggen voor een fotomoment, op het ogenblik dat de boeken in de collectie stonden. Nooit meer iets van vernomen. We wachten dus nog af...

Maar nu kun je zeggen: ach, de boeken zijn er nu toch? Doel is toch bereikt? Was het maar waar! Want deze week lag er een leestafel ingericht met boeken over het geloof, en zowaar, daar lagen twee titels uit ons cadeau. Maar wat een deceptie! En hier gaan we ernstig twifelen aan de oprechte bedoelingen van de bibliotheek. Een filosofisch getint boek voor jongeren, vertaald uit het Zweeds met de titel: *Geloven, waarom zou je?* Staat in de regalen met op de kaft het lemma: *godsdienstkritiek*. Deze kwalificatie staat ook nog bruut over de titel van het boek geplakt, waardoor je in feite de oorspronkelijke titel niet kunt lezen. En over dat gekke logo zullen we het maar

niet hebben. Bovendien, het als jeugdliteratuur over humanisme wegzetten als 'godsdienstkritiek' vinden wij ronduit stuitend. Dan het andere werk: een titel over de Geschiedenis van het Vrijdenken (denkt u daarbij aan namen als Johannes van Vloten en Multatuli). Hier staat op de rug niet Vrijdenken, maar *vrijdenkerij*. Het lijkt haarkloverij, maar hopelijk ontgaat de nuance u niet.

En dan de grootste omissie: een aanzienlijk aantal boeken uit onze gift is *niet* opgenomen in de collectie, waaronder titels die wij beschouwen als de standaardwerken van het Nederlands humanisme.

Laten we een concreet voorbeeld bij de hand nemen: van de wereldvermaarde

atheïst Richard Dawkins staat het in binnen- en buitenland zeer goed verkochte boek 'God als misvatting' niet in de collectie. (Ook niet het exemplaar dat wij geschonken hebben!). Wél in de collectie staat een boek van een fundamentalistische Amerikaan die dit boek bestrijdt. Dat laatste boek hoort uiteraard in de collectie. Maar waarom dat eerste niet? Zomaar een paar voorbeelden, waaruit u kunt opmaken dat de frustratie bij ons hoog zit.

Wij richten deze brief aan u als Raad van Toezicht, nadat wij ook de media hebben geïnformeerd en enkele landelijke organisaties, omdat het niet alleen gaat om een praktisch probleem dat we uit de wereld helpen, maar om fundamentele vragen als: wat hoort minimaal in collecties aanwezig te zijn, wie bepaalt de aanschaf van producten, hoe waarborgen we daarin enige objectiviteit, redelijkheid en rechtvaardigheid, welke rol speelt een bibliotheek in de lokale samenleving, hoe communiceert zij met organisaties die iets willen agenderen, worden subsidiegelden op een juiste wijze aangewend, vindt communicatie plaats, en zo ja, op welke wijze...

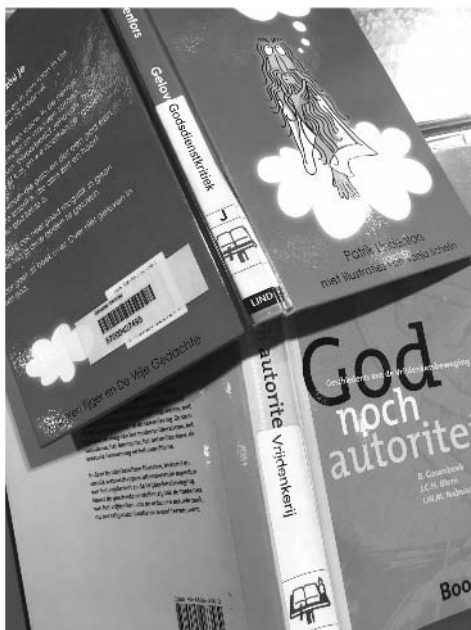
We rekenen er eerlijk gezegd ook op dat u deze

kwestie in uw Raad aan de orde stelt en niet, zoals de standaardprocedure zou zijn, de kwestie terugverwijst naar de werkorganisatie. Want daar stuiten we op een muur van onwil en zijn we weer terug bij af.

Wij zijn gaarne bereid met uw raad in gesprek te gaan om deze casus toe te lichten.

Met vriendelijke groet

D. Metselaar, voorzitter Humanistisch Verbond Deventer
St Jurrienstr 11
7412 XH Deventer

Een smerige kleine atheïst

Joseph H. McKenna

President Teddy Roosevelt noemde Thomas Paine een smerige kleine atheïst, een uitspraak met evenveel fouten erin als woorden, want Paine was overdreven schoon op zichzelf, was met zijn 5 voet en 10 duim langer dan de meeste van zijn tijdgenoten en was een belijdend gelovige in God. Paine werd door Christenen vaak een atheïst genoemd. Waarom?

Laten we even een stapje terug doen en ons herinneren wie Thomas Paine was. Hij was Engelsman van geboorte en werd door niemand anders dan Benjamin Franklin naar Amerika gestuurd om fortuin te maken. In Amerika vatte Paine sympathie op voor de Amerikaanse drang naar zelfstandigheid van Engeland en schreef hij zeer overtuigende pamfletten waarin hij revolutie aanmoedigde. John Adams zei dat zonder de pen van Thomas Paine het zwaard van George Washington de Britten nooit zou hebben verslagen. Het was Paine die de naam 'Verenigde Staten van Amerika' en 'USA' voorstelde voor de nieuwe natie. Paine was een van de 'vaders' van Amerika en hij kende alle andere 'vaders' persoonlijk. Ook steunde hij de Franse Revolutie. Tussendoor schreef hij heel veel (zijn werk is nu verzameld in een plank vol boekdelen). Met slechts één boek haalde hij zich christelijke woede op zijn hals: *The Age of Reason*. Waarom die woede? Omdat geen ander boek zoveel duizenden losmaakte uit de rijen van het Christendom.

Iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van het moderne religie-scepticisme moet dat boek lezen evenals Paines gepubliceerde verdedigingen ervan. Hier is een heel, heel korte samenvatting van *The Age of Reason*:

Paine verklaart bijna meteen in het begin van het boek dat hij gelooft in God, wiens bestaan voor hem onmiskenbaar is in het majestueuze van het stoffelijk heelal.

Paine gelooft niet in een van de bestaande kerken (waarmee hij alle godsdiensten bedoelt). Aangezien elke bestaande kerk alle andere van ongeloof beticht, gelooft Paine in geen enkele. "Mijn geest is mijn eigen kerk," zegt hij.

Paine verzet zich tegen de idee van enige godsdienst die berust op een bijzondere boodschap van God die wordt aangeboden in een geopenbaard heilig boek. De enige openbaring van God, en het enige geschrift van God, is de natuur zelf. Paine bekritiseert het begrip 'openbaring' en zegt dat een openbaring die aan een persoon is gegund vervolgens alleen 'van horen zeggen' is voor alle anderen en niet noodzakelijkerwijs iemand van de waarachtigheid ervan overtuigt. Hij bekritiseert het concept van een 'geopenbaard heilig boek' door te zeggen dat 'het woord van God' niet nauwkeurig in een boek kan worden overgebracht aan de mensheid met vele duizenden talen en dialecten.

Een groot deel van *The Age of Reason* is gewijd aan nauwkeurige lezing van de bijbelboeken, waaruit conclusies worden getrokken die opvallende overeenstemming vertonen met datgene waarmee bijbelgeleerden van universiteiten honderd jaar na Paine kwamen. Paine kon anachronismen en verschillende schrijfstijlen onderscheiden die bewezen dat het onmogelijk was dat Mozes de schrijver van de *Pentateuch* was. Hij kon zien dat de beweerde tijdstippen waarop de bijbelboeken geschreven zouden zijn helemaal verkeerd waren. Hij kon zien dat de hele canon van de

Bijbel niet in chronologische volgorde stond. Hij vond dat God werd belasterd in de bijbelboeken, omdat God werd afgeschilderd als een wrede, wraakzuchtige alleenheerser. Hij kon zien dat de evangeliën niet waren geschreven door ooggetuigen. Hij stelde het kunstmatige

gebruik van 'voorspellingen' uit het Oude Testament in het verhaal van Jezus aan de kaak. Hij vermoedde dat Paulus niet de schrijver was van vele brieven, die aan hem werden toegeschreven. En veel meer. Hij kon tegenstrijdigheden in de Bijbel aanwijzen. Dit alles had een ontvullende uitwerking op zijn christelijke lezers.

Met een spottende toon fileerde Paine alle elementen van het christelijk geloof en noemde hij die allemaal onwaarschijnlijke verzinsels; daarbij noemde hij de christelijke theologen 'mythologen'. Sommige christelijke ideeën waren voor Paine uitgesproken immoreel, zoals de beweerde verzoeningsdood van een onschuldige man en Gods beweerde bloeddorst waar het erom ging Gods gekwetste gevoel voor rechtvaardigheid te bevredigen.

Paine bepleitte een eenvoudig 'deïsme', een niet-dogmatisch geloof in een God als Schepper die onze persoonlijke verering verdient en van ons verwacht fatsoenlijk jegens elkaar te zijn. "Goed doen is mijn religie," zegt Paine.

Maar goedheid was niet genoeg en de christenen konden zich geen geloof in God voorstellen zonder de bijbehorende christelijke attributen. En dus ontkenen ze met kracht dat Paine een theïst was, tegen Paine's eigen uitspraken in. Paine kreeg tijdens zijn leven veel te verduren wegens zijn 'atheïsme' en indirect maakte hij dat anderen er ook leed van ondervonden, nog tientallen jaren na zijn dood: boekverkopers, uitgevers, drukkers, zelfs winkelmeisjes, werden voor jaren gevangengezet omdat ze *The Age of Reason* hadden geproduceerd.

Teddy Roosevelt kreeg van overal op de wereld brieven met het verzoek om de 'smerige kleine atheïst'-uitlating terug te nemen. Dat vertikte hij. Maar waarom gaf Roosevelt, die meer dan 100 jaar na Paine leefde, eigenlijk een mening over Paine? Hierom. *The Age of Reason* kreeg vroeg in de 20e eeuw hernieuwde faam en de advocaten van de zedenprekers konden het boek niet langer tegenhouden: boekverkopers en drukkers en zetters en winkelmeisjes konden geen gevangenisstraffen meer krijgen. Hoe kon men dan de invloed doen verstommen van het meest schadelijke boek waar de christenheid ooit mee te maken had gekregen? Eenvoudig. Zorg dat een president van de Verenigde Staten de auteur belastert. Zorg dat een president weigert drie grote onjuistheden in drie kleine woorden terug te nemen: smerige kleine atheïst.

Aanvullingen van de vertaler:

Theodore Roosevelt (1858-1919), Amerikaans politicus, Republikein, President van 1901 tot 1909.

Thomas Paine (1737-1809), Engels-Amerikaans filosoof, vrijdenker en revolutionair, woonde vanaf 1790 een aantal jaren in Frankrijk.

Originele titel: *Filthy Little Atheist*, blog op www.huffingtonpost.com. Dr. Joseph Hugh McKenna (60) is hoofddocent Geschiedenis van religieus gedachtegoed, Universiteit van Californië, Irvine. Website: uponreligion.com. Vertaling: Renée van Elst; publicatie met toestemming van de auteur/copyright-houder.

UIT DE OUDE DOOS GOD IS HET KWAAD (2)

DOOR
A.L. CONSTANDSE
1924

UITGAVE HOOFDBESTUURS BROCHUREHANDEL
"DE DAGERAAD" L. TORENSTRAAT 22, ROTTERDAM

[Deze Dageraad-brochure is gedigitaliseerd door René van Elst, november 2017. De spelling is precies overgenomen; enkele evidente zetfoutjes zijn gecorrigeerd. De nummers tussen [] zijn de paginanummers (telkens bovenaan de pagina) van de brochure. De tegen Constandse gerichte brochure van Dr. A.H. de Hartog, "De glorie der religie", waarnaar af en toe verwezen wordt, is te lezen en als pdf-document te downloaden hier: <http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identifier=MMUBVU05:000000530>]

Hij eischt het zelfbeschikkingsrecht over zichzelf en de onaantastbaarheid zijner persoonlijkheid; werelden van traditie en pyramides van begraven

[6] goden schudt hij van zich om de stof, de aarde en de natuur te beheerschen en te temmen en vrij te zijn door eigen macht, menschelijk vermogen en manlijke energie. "De tijd is nabij", laat Ibsen in zijn "Kaiser und Galiläer" zeggen "dat de menschen niet meer behoeven te sterven, om als goden op aarde te leven", dat ze "hun lot in eigen handen nemen" en de natuur bedwingen door de rede, de rede in overeenstemming brengen met het natuurlijke geluk: "Pan in logos en logos in Pan". Dat de mensch als Max Stirner¹⁾ het zal durven uitroepen, dat geen namen hem meer uitdrukken en geen god hooger is dan hij, omdat niets hem heilig is en alles dient tot zijn geluk. "Is de wereld ons, dan komt ze niet meer tot macht tegen ons, maar met ons".

En zie hoe alle monnikenkappen schudden en theologen hun sujetten te werk stellen; hoe de Droogstoppels hun koloniale handel bedreigd en hun winsten in gevaar zien en hoe de van god verkoren generaals de koppen bijeen steken. En deze predikers des doods hebben slechts één roep: Doodt de begeerte, snijdt uw hartstochten uit, smoort uw behoeften. Weest een lam gods, geduldig, lankmoedig, nederig, gehoorzaam tot lijden en sterven! "De Kerk bestrijdt den hartstocht met uitsnijding in dezen zin: haar praktijk, haar kuur is het kastratisme. Ze vraagt nooit: hoe veredelt, hoe vermooit men een begeerte — ze heeft ten allen tijde den nadruk der discipline gelegd op de uitroeiing . . . Maar de hartstochten in den wortel aangrijpen is het leven zelf in den wortel aantasten: de praktijk der Kerk is levensvijandig." (Nietzsche)²⁾. Ze verhindert het persoonlijk-groote want ze leeft slechts uit het massale-

kleine. Ze weerstaat de rebellie van de lijdende sterken om te bestaan door de ondergaande zwakken die in het leed vroom worden. "Een genie met zwakke passies is ondenkbaar", zegt Schopenhauer. Doch welk belang zou de kerk hebben bij de hartstochten eener in de natuur wortelende genialiteit! Ze heeft slechts belang bij het niet-bevredigen dezer behoeften, bij het dooven der begeerte in 't opium van den geest.

Als den eenigen Eigenaar, gezaghebber en koning stelt zij den absoluten geest gods, die voor zich alle kracht, alle liefde, alle vermogen zou opeischen, hij is alles — de mensch is niets. "Hebt uw naaste lief als uzelve", zegt de godsdienst, maar wijl de mensch zichzelf in het geheel niet mag liefhebben, blijft den naaste niets dan het gebrek aan liefde. In naam van dit monsterachtige Ego "God" wordt de mensch uitgehongerd en bedwelmtd, opdat hij deze rampzaligheid

1) "De eenige en zijn eigendom" 2) "Godenschemering"

[7] verdrage. En als een lawine is deze ontzettende, gruwelijke en levenbespuwende campagne — is deze kruistocht waardoor de mensch aan de schandpaal zijner waardigheid genageld werd alle eeuwen door voortgerold, tot tenslotte een deel der menschheid verslaafd was aan godsdienst als een lijder aan de morfine, tot voor de uitgehongerden waarlijk de godsdienst een behoefte en de bedwelmning noodzaak was geworden, totdat de ongelukkigen op aarde zichzelf naar den hemel gingen verwijzen. En deze massale, langzame zelfmoord, dit ondergaan in berusting noemde men godsdienst; men predikte hem, men verbreidde hem over de aarde. Terecht zegt Nietzsche: "Wat nemen onbeschaafde volken het eerste van de Europeesche over? Brandewijn en christendom. En waaraan gaan ze het spoedigst te gronde? Aan deze beide bedwelmingsmiddelen..."¹⁾

De vraag naar het ontstaan van den godsdienst is niet zoozeer in de laatste jaren een probleem der wijsbegeerte geweest dan wel der maatschappijleer. Het is de sociologie, welke heeft getracht met tal van andere middelen (volkenkunde, woordafleiding, levensleer e.d.) het antwoord te geven en zij gaat daarbij terug tot de primitieve verwantschappen der menschen en tot hun geloof in het dualisme, in het bestaan van een lichaam en een ziel, welke gescheiden zouden kunnen worden. Aldus wordt de vereering van de zielen der afgestorvenen en de vrees daarvoor de aanleiding tot den godsdienst en de afhankelijkheid van de natuur, haar ziekten en rampen een der oorzaken. Want indien de oogst mislukt, de veestapel ziek wordt, het weer tegenwerkt — indien techniek, nòch wetenschap, nòch economische kennis voorhanden zijn, wordt alle lijden toegeschreven aan de toorn der "zielen". En daar men in hen levens ziet, welke eten, drinken, slapen en wonen moeten — welke vreugdig en toornig kunnen zijn, tracht men ze goedgunstig te stemmen door opoffering, eerbewijzen, het bouwen van tempels. In het animisme denkt men zich de natuur beziel, in het spiritisme stelt men zich voor dat de zielen zwerven, in het fetischisme aanbidt men reeds een ziel toebedeeld met een buitengewone kracht,

huizende in zeldzame voorwerpen. Nog één stap, en de "fetisch" wordt god, zoodra de verwantschappen, de families, uitsluitend de ziel vereeren gaan van den (legendarischen) stamvader of moeder, de stamziel, stamgeest, stamgod. Aldus treffen we, met de natuurgodsdiensten (bezieling van zon, maan, sterren, rivieren, wouden enz.) in de geschiedenis de stamgoden, de latere nationale goden aan, van wie Feuerbach

1) "Godenschemering".

[8] terecht getuigt, dat zij bloed eischen, menschen- en dierenoffers, gehoorzaamheid, overgave.

Het is duidelijk, dat de mensch zich aldus zijn god maakt naar eigen beeld: de oorlogszuchtige jood scheidt zich een nationalen, imperialistischen oorlogsgod: de heer der heirscharen, die het zich uitverkoren wanende volk zou moeten leiden tot de overwinning op alle andere volkeren, die de "kracht" is welke Gideon tot de overwinning zal voeren, die de uitroeiing der "valsche" priesters en alle andere goden beveelt, die een jaloersche, wraakgierige, donderende god is. En lang wachtte het Jodendom op den beloofden messias, die Jeruzalem zou opheffen boven alle andere volkeren en als koning wereldbeheerscher zijn zou. Doch het "volk gods" wordt met schurft en gestolen voorwerpen uitgedreven uit Egypte, verbannen naar Babylon, onderdrukt door Syriërs, beheerscht en verstrooid door de Romeinen. Hun gemeenten zijn over het geheele

Romeinsche Rijk verspreid en tot in de tweede eeuw onzer jaartelling komen in alle hoofdsteden des Rijks ontzaglijke jodenopstanden voor, die in bloed worden gesmoord. Doch reeds dan is de synagoge gesplitst in twee partijen: in joden en chrestenen, in hen die op den messias Immanuel hopen en hen, die verlossing in Jezus begeeren. De joodsche gemeenten in Alexandrië en Rome, in contact met de mysteriën en mythologieën van tal van zonnegoden (Mithra, Dionysos, Osiris, Attis enz.) en met het Grieksch-Romeinsch veelgodendom – met kennis van gnosticisme, stoïcijnse wijsheid en gedachten van Plato, Seneca en hun latere scholen¹⁾ komen tot aanbidding van god Jezus, met de zonnestrallen-krans om het hoofd, tot een zonnegod, wien tal van eigenschappen zijn toegekend van Dionysos (uit een maagd geboren, water in wijn veranderend, intocht houdend op een ezel) van Apollo (zuivering van den tempel) van Mithra (opstanding uit rotsgraf) van Aesculapius (dooden opwekkend, zieken genezend) van Horos (geboorte uit den stal) van Poseidon (wandelen over het water) en wiens "mysterieus spel" gegeven is in het evangelie.

1) Men zie vooral de theologische geschriften van prof. BOLLAND, over "Den achtergrond der evangeliën", "Stoa en gnosis", "De groote vraag", "Het evangelie" en de desbetreffende hoofdstukken in de "Zuivere Rede." Voorts V. D. BERGH VAN EYSINGA's "Christusmysterie" bijv.

Wordt vervolgd

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden – respect voor andere levende wezens en het milieu